

Pohjoisen valkoinen kontrolli ja vapaussodan jatkuvuus työväestön arjessa

Kautta laajan Pohjanmaan ja Suomen ovat miehet nousseet aseisiin monisatavuotista vihollista ja sortajaa vastaan, jonka kanssa on vielä yhteenliittynyt kansamme huonoin aines, aines joka ei rehellisellä työllä – vaan ryöstöillä, veritöillä ja muiden ihmisten omaisuuksilla tahtoo itsensä elättää.¹

Helmikuussa 1918, kun valkoiset olivat saaneet Pohjois-Suomen haltuunsa, punaiset kuvattiin rosvojoukoksi *Pohjolan Sanomien* sivuilla. Sisällissodan edetessä punaisiin liitetyt kielikuvat jyrkkenivät entisestään. Tampereen valloituksen jälkeen, konservatiiviset, porvarilliset ja patrioottiset arvot ja käsitykset sisällissodasta kiteytyivät *Aamulehden* pääkirjoituksessa, jossa todettiin, että sodassa ”on kysymys enemmästä kuin anarkistisen ’kapinan kukistamisesta’, on kysymys Suomenmaan vapautusseudasta, Suomen kansan pelastamisesta slaavilaisuuden vehkeilystä ja bolsevismin likaisesta politiikasta”². Laillinen hallitus siis taisteli vieraita joukkoja vastaan ja pelasti Suomen kansan ja vapauden bolsevikeilta ja heidän suomalaisilta liittolaisiltaan. Punaisille langetettiin raskas vastuu sodasta. Samanlaisia kirjoituksia ja puheenvuoroja julkaistiin muissakin porvarillisissa sanomalehdissä, kevään lukuisissa juhla- ja muistotilaisuuksissa sekä lopulta toukokuusta koolla olleessa eduskunnassa. Valkoisten aikaistulkinnat vakiintuivat muistamisen politiikaksi, jossa voittajat nähtiin Suomen kansallista ja yhteistä hyvää rakentavina ja hävinneet vieraina ja isänmaattomina niin arvoiltaan kuin tavoitteiltaan.

Vapaussodasta muodostui ”kansallinen, pyhä kertomus”³, jota muun muassa suojeluskunnat pitivät aktiivisesti yllä – edustivat-han ne toimillaan paitsi paikallista, myös koko maan maanpuolustushenkistä kansalaisuutta.⁴

Puhe *vapaussodasta* oli osa retoriikkaa ja muistelua, jotka legitimoivat sodan perusteet ja sota-ajan toimet, saivat sodan jälkiseuraukset näyttämään välttämättömiltä ja hyväksyttäviltä sekä lujittivat voittajien ideologista yhtenäisyyttä. Se, joka oli vallassa, sai etulyöntiaseman tuottaa ja määritellä virallisia yhteiskunnallisen toiminnan tavoitteita ja sisältöjä sekä toiminnallaan vahvistaa omia arvojaan, ideologioitaan ja vallan käytänteitä. Samanaikaisesti viranomaiset pyrkivät kaikin keinoin tukahduttamaan vastustajien eli kommunismin kannattajiksi epäiltyjen toiminnan; alkuun välittömällä rangaistuksilla, jatkossa vangitsemisilla ja järjestöjä lakkauttamalla. Silti kommunistit saivat vaalivoitot kesän 1927 eduskunta- ja syksyn 1928 kuntavaaleissa. Pelko uudesta kumouksesta ja valtarakenteiden murtumisesta herätti oikealla huolta siitä, että ”vapaussotaa ei olekaan vielä viety loppuun”⁵. Voittajat rakensivat yhteiskuntaa ja rauhaa *vapaussodan* perinnölle, sen autoritääriselle muistamiselle ja retoriikalle. Vaihtoehtoiselle kertomukselle ei ollut sijaa, päinvastoin, vaatimukset toisinajattelijoiden yhä tiukemmasta valvonnasta hyväksyttiin laajasti porvarillisessa yhteiskunnassa.⁶

Työväestön poliittiseen toimintaan kohdistunutta kontrollia on tutkittu monesta kulmasta: sisällissodan välittömät rangaistukset langettivat jo itsessään pitkän varjon tuleville vuosikymmenille, viranomaistoiminta ja puolivirallisten organisaatioiden harjoittama valvonta rajoittivat työväenjärjestöjen ja työläisyhteisöjen aktiviteetteja ja lopulta lainsäädäntö esti vasemmistolaisen puolueen julkisen toiminnan syksystä 1930 alkaen.⁷ Lappi yllirajaisena alueena tarjoaa kuitenkin uuden ja mielenkiintoisen näkökulman valkoisen kontrollin muotoihin ja sisältöihin. Kun muualla Suomessa sota konkreettisesti loppui ja osapuolet tekivät jo yhteistyötä paikallistasolla, mitä on jopa luonnehdittu sisällissodan ihmeeksi⁸, pohjoisessa sisällissota jatkui ympärysvaltojen ja keskusvaltojen sotana, vallankumouksena ja vapaussotana sekä

työväestön ja jääkäreiden yhteenottoina aina marraskuuhun 1918 asti. Sota oli näkyvästi ja konkreettisesti esillä Lapissa vielä kauan Tampereen valtauksen ja valkoisen voiton paraatin jälkeen ja jatkui sanojen ja tekojen kontrollina, kuten muuallakin Suomessa.

Tutkin artikkelissani, kuinka *vapaussodan* arvoille rakentunut, työväestön yhteiskunnalliseen toimintaan kohdistettu kulttuurinen, poliittinen ja sosiaalinen kontrolli toteutui 1920- ja 1930-luvuilla nykyisen Lapin maakunnan alueella. Tarkastelen kontrollia työväestön arkikokemusten kautta, jotka liittyvät poliittiseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan, liikkumiseen, työhön ja kasvatukseen. Kysyn, kuka kontrolloi työväestön poliittista toimintaa, miten ja millä perusteilla sitä kontrolloitiin sekä miten kontrolli vaikutti työläisyhteisön arkeen ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Tutkimuskohteina ovat sekä kontrollia tuottaneet että sen kohteeksi joutuneet tahot ja verkostot.

Tutkimusaineisto koostuu viranomaisdokumenteista, alueellisten järjestöjen ja organisaatioiden asiakirjoista, maakunnan aikalaislehtien uutisista, toimijoiden säilyneistä egoaineistoista sekä heistä tehdystä haastatteluista.⁹

Kansalaisten yllirajainen sota 1918

Punaisten ja valkoisten rintamalinjat nousivat talvella 1918 myös Pohjois-Suomeen. Lapin kaikissa kunnissa, joissa metsäteollisuus harjoitti sahaus- tai puunjalostustoimintaa tai raaka-aineen hankintaa, oli ollut pitkäaikaista jännitettä porvariston ja työväestön välillä. Taustalla vaikuttivat erilaiset ideologiset näkemykset, kiistat oikeudesta osallistua paikalliseen päätöksentekoon sekä lakoissa kärjistyneet, vastakkaiset tavoitteet työntekemisen ehdoista. Työväenlehti *Kansan Tahto* sekä hyvin organisoitunut SDP:n järjestökenttä levittivät tehokkaasti sanomaa työväestön tavoitteista, näkemyksistä ja kokemuksista. Lapin merkittävin työnantaja, Kemi Oy puolestaan vaikutti isännistönsä ja metsänhoitajiensa kautta laajasti eri puolilla Lappia. Lestadiolainen herätysliike saarnasi esivallan ja Jumalan puolesta.

Rovaniemellä, Kemissä, Kemijärvellä ja Kittilässä eli suurimmilla metsäteollisuuden toiminta-alueilla oli porvariston liikehdintää jo ennen suurlakkoa 1917. Työväestö puolestaan pyrki turvaamaan kevään ja kesän lakkotoimintaansa järjestyskaarteilla, joista myöhemmin muodostettiin punakaartien yksiköitä. Sisällissota alkoi Lapissa 28. tammikuuta suojeluskunnan vallatessa Rovaniemen rautatien sekä puhelin- ja lennätinlaitoksen. Valkoisten ammattimainen, jääkäreillä vahvistettu armeija raivasi nopeasti tien länteen, itään ja pohjoiseen vangitsi suurimpien asutuskeskusten punakaartilaiset. Sadat punaisten puolelle asettuneet, aseettomat työläiset pakenivat itärajan taakse. Pohjois-Suomi oli ensimmäinen valkoisten väkivaltaisesti haltuun ottama alue, jossa toteutettiin rankaisutoimet järjestelmällisesti välittömien rangaistusten ja kenttäoikeuksien muodossa. Myöhemmin keväällä koko Suomeen levinnyt repression malli oli itseasiassa Kemi Oy:n isännistöön kuuluneiden suojeluskunta-aktiivien Gunnar Finnen ja Ferdinand von Wrightin suunnittelema, ja he myös vastasivat sen täytäntöönpanosta¹⁰. Teloitukset alkoivat 5. helmikuuta, viikko sotatoimien puhkeamisesta Lapissa. Rovaniemellä ja Kemissä teloitettiin punakaartien paikallisia johtajia julkisesti. Yhteensä 82 lappilaista teloitettiin, heistä 71 oli punaisia ja 5 tunnukseltaan tuntemattomia. Kenttäoikeuksien kautta kulki satoja työväenliikkeeseen tai venäläisiin jollain tapaa sidoksissa olleita paikallisia. Heistä suuri osa tuomittiin eri puolilla Lappia sijainneille vankileireille. Touko-kesäkuussa lappilaisia vankeja keskitettiin Oulun Raatin vankileirille. Näiden 260 vangin lisäksi noin 70 lappilaista oli vangittuna Ruotsin puolella Mor-järven vankileirillä.¹¹

Oma lukunsa olivat ne tuhannet punaiset, jotka pakenivat Ruotsiin, Norjaan Ja Neuvosto-Venäjälle. Sisällissota oli Lapissa ylijärjestyksellisesti: punaiset perustivat monipolvisen tapahtumaketjun päätteeksi Neuvosto-Venäjän puolelle, Suomen itärajan pintaan, Suomen punakaartin pohjoisimman rintaman, jonka sotilaista suurin osa oli pohjoissuomalaisia työläisiä. Valkoinen armeija puolestaan perusti retkikuntia, joiden päämääränä oli tuhota punaisten joukot itärajalla sekä päästä käsiksi Kuolan alueen

elintarvike- ja kultavarastoihin. Pohjoisessa käytiin kansallisista syistä ylirajaista sotaa huhtikuun loppuun 1918 asti, mutta sen jälkeenkään sotatoimet itärajalla eivät loppuneet. Osa Kanta-lahden seudulle paenneista punaisista liittyi Ison-Britannian alaisuudessa taistelleeseen Muurmannin legioonaan, jonka tehtävä oli pitää saksalaiset ja heidän liittolaisensa eli Suomen valkoiset pois Kuolan niemimaalta.¹² Näin sisällissota käytännössä jatkui Lapin rajaseudulla osana ensimmäistä maailmansotaa aina marraskuuhun 1918 asti, jolloin sekä sota että legioonan toiminta päättyivät.

Valkoisen armeijan harjoittama väkivaltainen kontrolli Lapissa talvella ja keväällä 1918 nostatti vastarintaa. Työläisyhteisöissä teloitukset herättivät heti kauhua, mutta myös suojeluskunnassa aktiivisesti toiminut *Pohjolan Sanomien* päätoimittaja Uno Hannula sekä osa Kemin-Tornion alueen papeista pelästyivät raakoja kostotoimia. Hannula vetosi lehdessään 18. helmikuuta teloitusten lopettamiseksi, ja papit toimittivat Kemin, Tornion ja Rovaniemen suojeluskuntien esikunnille vetoamuksen ihmishenkien säästämiseksi. Hannulan tai pappien väliintuloilla ei ollut muuta vaikutusta kuin Kemin suojeluskunnan tekemä *Pohjolan Sanomien* numeroiden takavarikko siltä päivältä, jolloin Hannulan vetoamus julkaistiin.¹³

Pitkittynyt sota heijastui monella tasolla alueen poliittiseen tilanteeseen. Valtaosa työnväenliikkeen kannattajista siirtyi välittömästi vallankumouksellisen, pari vuotta myöhemmin kommunistisen liikkeen kannattajiksi. Keväällä 1920 SDP:n Oulun läänin pohjoinen piiriorganisaatio erosi sosiaalidemokraattisesta puolueesta liittyäkseen uuteen Suomen Sosialistiseen Työväenpuolueeseen (SSTP), joka julkisesti puolusti työväestön vallankumouksellisia toimia vuosina 1917–1918 ja irtisanoutui reformistisesta sosialismista. Sitä ennen Lappiin oli muodostunut monitasoinen ja koko maakuntaan ulottuva kommunistien maanalainen verkosto. Siinä merkittävässä rooleissa olivat Neuvosto-Venäjälle ja Pohjois-Ruotsiin paenneet ja Suomen Kommunistiseen Puolueeseen (SKP) liittyneet lappilaiset sekä heidän Suomeen jääneet perheensä ja yhteisönsä jäsenet. Oman lisänsä verkostoihin toi-

vat kotiin palanneet Muurmannin legioonalaiset ja vankileireiltä vapautuneet punaiset. Osa heistä oli valmiita toteuttamaan SKP:n suunnitelmia uudesta vallankumouksesta kuljettamalla aseita, dokumentteja ja ihmisiä rajojen yli ja perustamalla, tosin huonolla menestyksellä, aseellisia soluja. SKP koordinoi ja ohjeisti sosialistisen työväenpuolueen toimintaa, joten puolueen ja piiriorganisaation siteet vallankumoukselliseen linjaan olivat tiiviit. Vallankumouksellisuutta vahvisti myös kommunistinen koulu; Pietarin punaupseerikoulusta valmistui ainakin 114 lappilaista punaupseeriksi, ja kymmenet muut hankkivat puoluetoimitsijaoppia Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistosta.¹⁴

Se, että punaisia pakolaisia ei armahdettu eivätkä he päässeet palaamaan Suomeen ilman rikosoikeudellista seurantaa, työnsi heitä tiiviisti kommunistisen liikkeen vaikutuspiiriin Neuvosto-Venäjällä. He vahvistivat lappilaisen työväestön vallankumouksellisuutta tekemällä kommunistisen puolueen arvot, asenteet ja tavoitteet tunnetuiksi maanalaisella toiminnalla. Lapin työläiset olivat vastaanottavaisia kommunismille myös toisesta syystä: he kokivat sosiaalidemokraattisen puolueen kääntäneen selkänsä pohjoisen työväenliikkeelle jo sodan loppuvaiheessa ja erityisesti sen jälkiselvittelyjen yhteydessä. Vaikka kommunistisen puolueen poliittiseen ohjelmaan ja puhuntaan kuulunut aseellinen vallankumous innosti osaa jäsenistöstä, katosi sen tavoittelu Lapin työväenliikkeen käytännön toiminnasta vuonna 1922, kun viimeiset aktiiviset punakaartilaiset suuntasivat Juuso Materon johdolla itään valkoista Suomea säikäyttäneen läskikapinan jälkeen.¹⁵ Lappilainen työväenliike oli sisällöltään radikaali, sen tavoitteet ja linjaukset olivat yhteiskuntakriittisiä, mutta muodoltaan se taipui perinteiseen yhdistystoimintaan ja parlamentarismiin.

Valkoinen järjestys

Valkoista valtaa turvasi armeijan, poliisin ja suojeluskunnan muodostama järjestyksenpitokoneisto. Lakeja ja voimatoimia hyväksikäyttäen se vakiinnutti sisällissodan lopputuloksen.

Lapissa armeijan valta ilmeni nuorten miesten asevelvollisuutena sekä pohjoisen joukkoja komentaneiden jääkäreiden, kuten Kurt Walleniuksen ja Oiva Willamon, toimintana erilaisissa järjestysvaltatehtävissä sodan jälkeen. Poliisivoima jakaantui paikallistason toimijoihin eli poliiseihin ja nimismiehiin, jotka muodostivat yhteiskuntajärjestyksen perustan paikallistasolla, sekä salaiseen poliisiin eli Etsivään keskuspoliisiin (EK), joka operoi laajasti ja monella tasolla koko Suomessa, erityisen aktiivisesti Lapissa. Rajavartioston tehtävä oli tilkitä rajat länteen, pohjoiseen ja ennen kaikkea itään vallankumouksellisten liikehännän estämiseksi. Lapissa järjestystä rakennettiin taloudellisen ja hallinnollisen eliitin, sivistyneistön ja sotilaiden myötävaikutuksella. Mukaan saatiin myös ne agraariyhteisön jäsenet, joille huoneen-taulun opit hierarkkisesta ja patriarkaalisesta järjestyksestä ja esivaltauskollisuudesta olivat iskostuneet tärkeiksi yhteiskunnallisiksi arvoiksi. Heitä yhdisti myös maalaisliittolaisuus poliittisena ja lestadiolaisuus uskonnollisena liikkeenä.¹⁶ Sisällissodan seurauksena muodostuneet verkostot vahvistuivat seuraavina vuosikymmeninä, limittyivät keskenään ja saivat uusia muotoja esimerkiksi lehdistön myötävaikutuksella.

Lainsäädännöllä määriteltiin valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan rajat. Sen mukaan kommunistiset järjestöt jäsenineen ja tavoitteineen muodostivat ensisijaisen uhan Suomen sisäiselle turvallisuudelle. Etsivä keskuspoliisi perustettiin (sitä ennen tehtävää hoiti Yleisesikunnan osasto III) loppukesästä 1919, ja sen tehtävänä oli valtioneuvoston ohjesäännön mukaisesti yleisen turvallisuuden ja laillisen yhteiskuntajärjestyksen turvaaminen. Käytännössä EK keskitti kaikki voimansa ehkäistäkseen ja estääkseen kommunististen ja vasemmistolaisten organisaatioiden toiminnan ja pidättääkseen niiden johtohenkilöt. EK sijoitti Lappiin kolme alaosastoa – Kemiin, Tornioon ja Rovaniemelle – alueen strategisen sijainnin vuoksi. Tornion alaosaston päällikkönä toimi 1920-luvun alussa kalterijääkäri Esko Riekki. Hän eteni nopeasti urallaan Tornion alueen rajakomendantiksi, poliisimestariksi ja lopulta vuonna 1923 koko EK:n päälliköksi. Rovaniemen alaosaston päällikkönä toimi aluksi Kaarlo Hillilä ja

Kemissä Harry Broms. Hillilän lähdettyä Helsinkiin opiskelemaan Rovaniemen päälliköksi valittiin Eino Pallari, joka oli Riekin vaimon siskon mies. Näitä kaikkia miehiä yhdisti armeija- tai jääkäri-tausta, oikeistoradikalismi ja nuori ikä – he kaikki olivat syntyneet 1900-luvun alussa.¹⁷

EK:n kaikki kolme alaosastoa järjestivät ahkerasti tiedustelumatkoja eri puolille Lappia ja vakoilivat keskeisten kommunistien liikkeitä. EK:n tiedustelijat saivat luonnollisesti apua paikallakunnan muilta järjestyksenvilvontaviranomaisilta, poliiseilta ja nimismiehiltä. Esimerkiksi matka Neuvostoliittoon edellytti esteettömyystodistusta, joka anottiin nimismieheltä. Nimismies selvitti hakijan taustoja poliisin ja mahdollisesti EK:n tietojen perusteella. Näin Neuvostoliittoon matkaavien aiheet olivat usein EK:n tiedossa jo ennen matkaa. Yhteistyöpyynnöt olivat oiva keino tarkastaa paikallisten viranomaisten yhteistyöhalukkuus EK:n kanssa. Aina halukkuutta yhteistyöhön ei ollut: Kuolajärven nimismies kieltäytyi raportoimasta EK:n tiedustelijalle kunnan kutsuntaikäisistä punaisista eikä noudattanut rajavartioston määräyksiä liikkueensa raja-alueella. Kesällä 1928 Kuolajärven vt. nimismieheksi valittiinkin nuori ylioppilas.¹⁸

Jos salainen poliisi tarkkaili turvallisuutta ja vastasi siitä kansallisella tasolla, niin suojeluskunnat levittivät kontrollin maakunta- ja paikallistasoille. Syksyllä 1917 suojeluskunta-aktiivit järjestäytyivät Pohjois-Pohjanmaalla perustamalla uusia osastoja, kokoamalla piirihallituksen, rekrytoimalla riveihinsä maakunnan teollisuus- ja talousvaikuttajia ja järjestämällä aseostoja varten rahakeräyksiä. Tammikuussa 1918 Pohjois-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin, jonka päämaja oli Oulussa, sotilasesikuntaan valittiin myös Kemijoen uittopäällikkö Frans von Wright. Hän vastasi myös Peräpohjolan suojeluskuntapiirin perustamisesta. Apua von Wright sai kollegaltaan, Kemi Oy:n insinööri Gustaf A. Finneltä, joka toimi samaan aikaan Kemin suojeluskunnassa esikuntapäällikkönä. Kun Lappi oli saatu valkoisten haltuun keväällä 1918, sekä von Wright että Finne palkittiin uusilla ja vaativimmilla suojeluskuntatehtävillä: von Wright lähti päämajaan hoitamaan vallattujen alueiden suojelupäällikön tehtävää ja

Finne nimettiin komendantiksi Tampereelle ja sitten Viipuriin. Uudeksi päälliköksi von Wrightin tilalle valittiin jääkärikapteeni Johan A. Mäkinieni, joka johti piiriä vuoteen 1939 asti.¹⁹

Myös Rovaniemellä aloitteellisilla suojeluskuntalaisilla oli yhteydet Kemi-yhtiöön. Jo eläköitynyt metsäpäällikkö Hugo Sandberg ja hänen seuraajaansa K. A. Fellman piilottelivat ja järjestelivät aseita paikalliselle suojeluskunnalle kesällä ja syksyllä 1917. Suojeluskunnan juuret olivat edellisenä keväänä 1917 perustetussa Rovaniemen Kunnallisklubissa, jonka hallituksessa istuivat Fellmanin lisäksi myös pankinjohtaja, kasööri ja neljä kauppiasta. Klubin muut jäsenet eivät jääneet taloudelliselta ja sosiaaliselta statukseltaan jälkeen, sillä mukana oli muun muassa apteekkari, asioitsija, rehtori, metsänhoitaja, opettaja, sahanhoitaja, varatuomari, eläinlääkäri ja proviisori. Klubin johtokunnan jäsenestä K. A. Fellmanista tuli Rovaniemen suojeluskunnan päällikkö.²⁰

Kemissä suojeluskuntatoiminta keräsi riveihinsä paitsi paikallisia oppikoululaisia, myös kauppiaan, opettajan ja *Pohjolan Sanomien* päätoimittajan Uno Hannulan. Loppuvuodesta 1917 von Wright kehotti sodankyläläistä kauppias H. J. Mannermaata perustamaan virallisesti suojeluskuntaosaston, mikä tapahtuikin Kemi-yhtiön metsäkonttorissa tammikuun lopulla. Kittilässä aloitteentekijä oli paikallinen nimismies, Tervolassa proviisori ja Ranualla metsänhoitaja. Kemijärvellä ja Kuolajärvellä erityisesti poliisit, papit ja opettajat olivat kauppiaiden ja talollisten rinnalla innostuneita suojeluskunta-aatteesta.²¹

Lapin suojeluskuntaverkosto alkoi siis rakentua jo kesällä 1917, mutta sen versot olivat hennot. Kaikkiaan suojeluskunnan paikallisosastoja perustettiin 19 eri puolille Lappia syksyn 1917 ja talven 1918 aikana. Toiminta yhdisti lähinnä paikkakuntien ylempää sosiaaliluokkaa, kuten metsäteollisuuden työnjohtoa, kauppiaita ja vauraimpia tilallisia, sekä erilaisia virkamiehiä, kuten opettajia, nimismiehiä ja pappeja. Talouden, hallinnon ja koulutuksen asiantuntijat olivat pääsääntöisesti Lappiin muualta tulleita, eivätkä heidän siteensä paikallisiin olleet läheiset. Tavalliset tilalliset seurasivat tilannetta sivusta vielä vuosia talven 1918 jälkeen – suojeluskuntia pidettiin jopa esivaltauskollisten näkö-

kulmasta ”herraskaisina”, mikä huoletti suojeluskuntia. Esimerkiksi Alatornion suojeluskunnasta kerrottiin joulukuussa 1918, kuinka paikallisen työläisjäkäarin harjoittama ”bolsevistinen kiihotustyö” oli muutamassa päivässä ajanut paikallisen suojeluskunnan melkein hajoamistilaan.²²

Pohjolan suojeluskuntapiirissä säikähdettiin myös talven 1922 läskikapinaa itärajalla ja aloitettiin alueen asukkaille suunnattu aktiivinen valistus- ja kasvatustyö. EK:n Rovaniemen osaston tiedustelija toivoi tehtävän ”järjestelmällistä valistustyötä, jotta rajaseutupitäjiin saataisiin luotettavaa ja isänmaallista väestöä”²³. Valkoisen järjestysvallan ponnisteluiden seurauksena perustettiin useita suojeluskuntaosastoja, joiden jäsenistö heijasti paremmin paikkakunnan sosiaalista rakennetta. Esimerkiksi Kuolajärvellä suojeluskuntatoiminnan uudelleenjärjestäjät olivat tavallisia talollisia Vuorijärven kylästä. He innostivat muita liittymään mukaan toimintaan viljelemällä valkoista retoriikkaa, jossa turvallisuus ja kommunismi sekä ”idän raakalaiskansa ja oman maan huliganismi”²⁴ rinnastettiin toisiinsa. Rajaseudulla tämänkaltaisen sanoma upposi otolliseen maaperään. Pohjolan piiri aloitti 1920-luvun lopulla *jätkätyön*, jonka tavoitteena oli vaikuttaa liikkuvan metsätyöväen asenteisiin, ja samaan aikaan Lotta Svärd -järjestö laajensi toimintaansa Lappiin. Näin ne lappilaiset, jotka olivat arvoiltaan konservatiivisia ja uskonnollisia sekä kuu-liaisia esivallalle, tulivat ajan myötä liitetyiksi suojeluskuntaliikkeeseen.²⁵

Kannatuspohjan laajentaminen ei poistanut sitä tosiasiaa, että Pohjolan suojeluskuntapiirillä oli edelleen vahvat henkilökohtaiset ja taloudelliset siteet työnantajapuoleen. Paikallisten suojeluskuntien rahoituksessa ”vankka aatteen ja tekojen mies Finne [G. A. Finne] hoiti lahjoitusten saannin Kemi-yhtiöltä, Snellman [ylimetsänhoitaja Ivar Snellman] taas Lauttausyhdistykseltä”²⁶. Metsäteollisuuden asema merkittävänä taloudellisena toimijana ja pohjoisen miltei ainoana palkkatyötä tarjoavana elinkeinohäärana oli kiistaton. Sillä oli valtaa, ja se oli tottunut puolustamaan valtaansa. Jo 1900-luvun alun suurten lakkojen yhteydessä puu-

tavarayhtiöt olivat hyödyntäneet silloista järjestysvaltaa, santar-meja, lakkojen väkivaltaisessa murtamisessa.²⁷

Valkoista yhteisöllisyyttä Lapissa edistivät osaltaan maanpuo-lustustyötä tukeva lainsäädäntö sekä maalaisliiton kansanedus-tajien asemoituminen selkeästi porvaripuolueeksi. Esimerkiksi paikallinen maalaisliittolainen kansanedustaja K. A. Lohi puhui jo vuonna 1923 keskustan ja oikeiston valkoisesta rintamasta, joka ei hyväksyisi kommunismia Suomessa²⁸.

Itsenäisyyden ja valkoisen vallan varmistamiseksi hallitus rakensi myös ulkoista turvallisuutta. Pohjois-Suomessa se tar-koitti itä- ja länsirajan vartiointia ja sen alistamista suoraan armeijan ja ylipäällikön alaisuuteen vuonna 1918. Alisteinen suhde näkyi muun muassa rajavartiointin vastuuhenkilöiden valinnassa: länsirajalla Tornion rajavartiopataljoonaa johti Poh-jolan suojeluskuntapiirin päällikkö Frans von Wright ja itärajalla Lapin I rajavartiopataljoonan johdossa oli jääkärikapteeni Kurt Wallenius. Seuraavan vuoden organisaatiouudistuksen yhtey-dessä rajavartiointi siirrettiin sisäministeriön alaisuuteen, mutta erityisesti Lapin rajavartiopiiri itärajasta vastaavana organisaat-ionä säilytti sotilaalliset lähtökohtansa rajakomendanttiaan Kurt Walleniusta myöten. Länsirajalla rajan vartiointi oli suojeluskun-tien vastuulla. Lapin rajavartiosto järjesti koulutusta asevelvollisille Sallassa, Savukoskella ja Petsamossa. Se noudatti jääkärikou-lutuksen muotoja ja sen tavoitteena oli luoda pohjoisen olosuh-teita tuntevia sissejä.²⁹

Kontrollin käytännöt

Eduskunta oli määritellyt säätämissään laeissa maan- ja valtiope-toksellisen³⁰ toiminnan luonteen ja sisällön, mikä oli lähtökohta viranomaisten ja järjestyskoneiston vallankumouksellisena pitä-män liikkeen valvonnassa ja sen toiminnan estämisessä. Tavoit-teeseen pyrittiin kaikin lain sallimin keinoin, mutta myös lain tul-kintaa venyttämällä ja joskus jättämällä se huomiotta kokonaan – erityisesti Etsivä keskuspoliisi kunnostautui jälkimmäisessä.

Valvonnan kohteeksi eivät joutuneet pelkästään maanalaisen kommunistisen liikkeen vaan myös julkisen vasemmistolaisen puolueen (SSTP) toimijat ja jäsenet. Lopulta valvonta kohdistui kaikkiin puolueeseen sidoksissa oleviin organisaatioihin, esimerkiksi nuoriso-, lapsi ja urheilujärjestöihin, sillä niiden kaikkien tulkittiin olevan Moskovasta johdetun kommunistisen liikkeen alaisia. Kontrolli nakersi vasemmistolaisten järjestöjen resursseja ja tulevaisuutta heti vuodesta 1920 alkaen.

Vallankumouksen kehto, Neuvosto-Venäjä, ja sinne paenneet punaiset olivat viranomaisille suuri huolen aihe. EK käytti säästelemättä resurssejaan rajanylittäjien tarkkailuun. Kaikki olivat potentiaalisia SKP:n toimitsijoita, punaupseerikouluun menijöitä ja sotilaallisia vakoilijoita. Pitkä itäraja Lapissa ja yhden maakunnan punaisimman kunnan, Kuolajärven, sijainti itärajalla eivät helpottaneet EK:n työtä. Itärajalla rajavartiolaitos rekisteröi tarkasti pakolaisten virtaa Suomesta ja Suomeen. Suurimmat muuttoaallot itään ajoittuivat sisällissodan, läskikapinan sekä pahimman lapualaisajan ja laman aikoihin, mutta yksittäisiä rajanylityksiä tapahtui läpi koko 1920-luvun. Suunta muuttui 1930-luvulla, kun erityisesti lamaa pakoon lähteneet huomasivat, ettei Neuvostoliitossa ollut työtä tarjolla, ainakaan palkallista. Sallan nimismiespiirin rikostilastojen mukaan irtolaisia ja rajaloikkareita pidätettiin vuosina 1933–1939 yhteensä 306. Heistä 148 tuli pelkästään kesän ja syksyn 1933 aikana. Poliisit kuulustelivat Suomeen tulleet rajaloikkaarit ja moni heistä päätyi myös EK:n kuulusteltavaksi. Joskus kuulustelut tuottivat arvokasta tietoa SKP:n verkostoista ja toiminnasta.³¹

Myös länsirajan kautta Ruotsiin ja pohjoisrajan yli Norjaan suuntautunut vallankumouksellisten liikehdintä, kuten ihmisten, aseiden, kommunististen julkaisujen kuljettaminen ja yhteisten poliittisten aktiviteettien suunnittelu, pitivät tiedustelijat kiireisinä. Ylirajaiset etappitiet kulkivat usein monen valtion alueella, Neuvosto-Venäjältä Ruotsiin ja sieltä edelleen Norjaan, mikä edellytti myös yhteistyötä naapurimaiden viranomaisten kanssa. Tietojen vaihdon lisäksi EK sai pitää tiedustelijaansa Ruotsin

puolella, esimerkiksi Seittenkarin sahalla lankunkärrääjäksi naimioituneena.³²

Estääkseen kommunistisen agendan leviämisen EK tavoitteli kansalaisten liikkumisvapauden rajoittamista Pohjois-Suomessa. Siinä se sai tukea hallitukselta, joka kiristi useilla asetuksilla matkustusasiakirjojen myöntämisen ehtoja koko itärajan pituudelta vuosina 1918–1922, ja sääti vuosi läskikapinan jälkeen (1923) asetuksen, jonka mukaan kaikilta Kuolajärven, Savukosken, Sodankylän, Inarin ja Petsamon alueilla liikkuvilta edellytettiin henkilötodistusta. Säädökset helpottivat EK:n työtä, sillä näin se sai erityistarkkailun kohteiksi epäilyttävinä pitämänsä henkilöt, kuten metsätyösavottojen työvoiman ja SKP:n maanalaisen organisaation toimijat. EK toivoi muitakin rajoitteita liikkuvuuteen, muun muassa maan sisäisen muuttoliikkeen valvontaa ja henkilötodistuspakon laajentamista Tornionjokilaaksoon, mutta joutui perääntymään kohdatessaan vastarintaa paikallisten kunnanvaltuustojen taholta. Ilman asianmukaisia matkustusasiakirjoja tavattu henkilö voitiin pidättää kuulusteluja varten ja asettaa syytteeseen alioikeudessa.³³ Matkustusasiakirjojen myöntämisen sääntelyä harjoitettiin poliittisin perustein: esimerkiksi vuoden 1922 eduskuntavaalien aikaan SSTP:n Oulun läänin pohjoisen vaalipiirin toimitsija Emil Pyttysen vaalityö tyssäsi alkuunsa, kun viranomaiset eivät myöntäneet hänelle henkilöllisyystodistusta.³⁴

Etsivä keskuspoliisi oli erityisen kekseliäs sabotoidakseen vasemmiston kannatuksen kasvua: Vuoden 1924 vaalien alla EK:n salakuuntelijat istuivat pohjoisen junissa saadakseen tietoa äänestäjien mielialoista ja sosialistisen työväenpuolueen vaalistrategiasta. EK toivoi kokoontumispaikan puutteen heikentävän kommunismia Kuolajärvellä ja puolsi sen vuoksi työväentalon laitonta sulkemista vuonna 1926. EK:n tiedustelijoilla oli tapana valvoa työväenyhdistysten illanviettoja ja juhlia voidakseen sensuroida puheita tai esityksiä. Tavanomaisia olivat myös työväenyhdistysten järjestämien huvilupien hylkäämiset, tilaisuuksien keskeyttämiset ja kokoontumisten hajottamiset.³⁵

Sosiaalinen kontrolli ja kiista kasvatuksesta

Yhteisön rooli kontrollissa oli keskeinen. Paikkakunnan isänmaalliset ja ei-punaiset verkostot seurasivat työläisaktiivien ja heidän läheistensä toimia. Myös tuntemattomien kulkijoiden liikkeet pantiin tarkasti merkille. Normaalisti poikkeavista asioista, ihmisistä ja tapahtumista ilmoitettiin herkästi järjestyksenvalvontaviranomaisille, joiden kautta havainnot kulkeutuivat EK:n alaosastoille. Jo sisällissodan aikana rakentuneet paikalliset asiamiesverkostot olivat tärkeässä roolissa EK:n rakentaessa ja ylläpitäessä rekisteriä epäilyttävistä kansalaisista.³⁶ Esimerkiksi Kuolajärvellä useat eri kyläläiset ilmoittivat paikallisen osuuskaupan autonkuljettajan kuljettaneen salaperäisiä henkilöitä ja tehneet epäilyttäviä matkoja syksyllä 1924.³⁷ Länsirajalla tiedotettiin kahdesta Ruotsista tulleesta miehestä, joiden tarinaa nahkojenostomatkaista epäiltiin heidän puutteellisen kauppavarustuksensa sekä väärän murteensa vuoksi. EK värväsi Kemian seudun sahoilta tiedustelijoikseen tavallisia sahamiehiä. He tarkkailivat pienimpiäkin vivahteita ja raportoivat niistä, ehkä tehdäkseen vaikutuksen toimeksiantajaansa ja varmistaakseen palkkionsa. Kesäkuussa 1924 heiltä tuli tieto tehdastyömailla kuljeksivista, herraskaisista miehistä, joiden seurassa oli ollut tunnettuja kommunisteja ja joiden kanssa keskusteltuaan tavalliset työläiset vaikuttivat röyhkeiltä. Työnantaja puolestaan ei ollut havainnut mitään erityistä.³⁸

Viranomaisten kiinnostus kohdistui myös työläisten kulttuuritoimintaan, joka kiinnosti suurta yleisöä myös Lapissa. Työväentalojen näyttämöt houkuttelivat viikosta toiseen täysiä saleja ajankohtaisia, yhteiskunnallisia teemoja käsittelevillä näytelmillään. Esimerkiksi Rovaniemen työväentalon *Sortoa ja solvauksia* -näytelmä, joka kuvasi kommunistien ja porvareiden taistelua, sai hyvän vastaanoton työläisiltä, mutta todettiin EK:ssa jossain määrin EK:ta halventavaksi ja sen toimintaa vääristeleväksi. Viranomaiset ryhtyivät toimenpiteisiin näytelmän sisällön rikollisuuden selvittämiseksi. Ilmeisesti rikoksen tunnusmerkit eivät täytyneet, sillä esitykset jatkuivat ja pari vuotta myöhemmin

raportissa tyydyttiin toteamaan näyttämön keräävän edelleen täydet salit näytelmillä, jotka olivat ”kaikkeaa muuta kuin taide-tilaisuuksia”. Myös Tornion työväennäyttämöllä poliittiset vastustajat olivat osa näytelmää, sillä kommunistin lisäksi päähahmoina olivat EK:n etsivä ja suojeluskuntalainen. Näytelmä parodioi valkoisia, jotka ahdistelivat kommunistia. EK piti näytelmää röyhkeänä. Erityistä närää viranomaisissa aiheutti pääosaa esittävän näyttelijän pukeutuminen erehdyttävästi oikeaa suojeluskuntapukua muistuttavaan asuun aina olallaan keikkuvaa haulikkoa myöten. Näyttelijä sai kutsun kuulusteluihin, joiden päätteeksi Tornion poliisilaitos asetti hänet syytteeseen luvattoman aseiden hallussapidosta.³⁹ Työläiskulttuuri heijasti poliittisia arvoja, asenteita ja normeja, jotka olivat lähes aina vastakkaisia EK:n ja järjestysviranomaisten näkemyksen kanssa. Työväenilmat olivat siksi säännöllisen kontrollin kohteina, ja valkoista yhtenäiskulttuuria, isänmaata ja valtiota kritisoiva sisältö saattoi johtaa oikeusprosessiin.

EK sai tietoja pienestäkin itseilmaisusta, kuten Ylivojakkalassa toimineen ”Punaorpojen lohtu” -nimisen ompeluseuran iltamissa lausutuista kommunistihenkisistä runoista ja kertomuksista.⁴⁰ Naisten järjestötoimintaa kontrolloitiin erityisestä syystä – heidän kasvatusyönsä tuloksia pelättiin. Sosialistinen naisliike oli aloittanut varhaisnuorisotoiminnan jo vuosituhannen alussa perustamassaan Ihanneliitossa. Naiset olivat kannatelleet ja siirtäneet työläiskulttuuria ja sosialistisia arvoja uusille sukupolville, ja sisällissodan jälkeen sitä ei katsottu oikeiston taholta hyvällä. Valkoisen Suomen tavoitteena oli kasvattaa 1910-luvulla ja sen jälkeen syntyneistä ikäluokista isänmaallisia kansalaisia. Kasvatuksen ja koulutuksen pohjana olivat kristilliset, siveelliset ja isänmaalliset arvot, jotka konkretisoituivat oppivelvollisuuslaissa (1921) ja maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa (1925). Kansakoulu sai tavoitteilleen sivustatukea kirkolta ja konservatiiviset arvot jakavilta varhaisnuorisojärjestöiltä, kuten partioliikkeeltä, suojeluskuntapojilta ja pikkulotilta.⁴¹

Työväenliikkeen lapsi- ja nuorisotyö nousivat myös EK:n Rovaniemen osaston mielenkiinnon kohteiksi 1920-luvun puo-

livälistä lähtien. Ensimmäinen merkintä oli tammikuulta 1926, jolloin EK:n Rovaniemen edustus ilmaisi huolensa työväenjärjestöjen nuorisoliittolaisiin, 13–15-vuotiaisiin poikiin kohdistuneesta jäsenhankinnasta.⁴² Ihanneliiton tilalle perustettu Työväen Järjestönuoret siirtyi sodan jälkeen vasemmistosiiven käsiin. Sen osastoja oli ainakin Kemissä, Kuolajärvellä ja Rovaniemellä. Järjestönuorten toiminta oli EK:n arvion mukaan vilkasta leireineen, ohjelmaryhmineen ja suunnitelmiseen vierailta Neuvosto-Venäjällä⁴³ EK:n raporteista heijastui huoli uudesta, kumoushenkisestä sukupolvesta.

Jos lapsijärjestöt olivat naisten vastuulla, niin urheiluseura-toiminnan johdossa olivat pääosin miehet. EK kuvaili Lappiin perustettuja TUL:n urheiluseuroja kommunistihenkisiksi ja aktiivisiksi, eli niihin tuli kiinnittää erikoishuomio. Seurat tekivät myös yhteistyötä järjestämällä yhteisiä leirejä ja kilpailuja, kuten Pohjolan nuorten kisapäiviä. EK pelkäsi urheilutoiminnan kasvattavan kommunistien vaikutusvaltaa ja tarjoavan väylän ”hengelliselle puolelle” eli poliittiselle toiminnalle, mikä ei ollut turha pelko.⁴⁴

Hyvä esimerkki on EK:n kiinnostus Kuolajärvellä perustetun urheiluseura Sallan Jymyn toimintaan. EK totesi Kuolajärven kommunistien aktivoituneen jo talvella 1926, kun edelliskesän ja syksyn aikana Tammissaaren pakkotyölaitoksesta vapautuneet kuolajärveläiset palasivat kotiinsa.⁴⁵ Nyt EK pelkäsi, että Tammissaaren ”kurssin” käynyt innokas kommunistijoukko altistaisi myös nuoret ja lapset kommunismille houkuttelemalla heidät mukaan perustamaansa urheiluseura Jymyyn. Kirkonkylän kansakoulun opettaja kielsi lapsia liittymästä seuraan uhkaamalla heitä koulusta erottamisella, mistä EK totesi: ”[N]iin väärin kuin se kenties lain mukaan olikin tehty, oli ehdottomasti oikea teko lasten kasvattamisen kannalta katsottuna.”⁴⁶ Tosin lapset liittyivät seuraan sankoin joukoin kesäloman alettua. Aikalaiset muistelivat Jymyn toiminnan loppuneen lapualaisten painostuksesta kesällä 1930, mutta virallisesti seura lakkautettiin vasta vuonna 1933. Silloinkaan Kuolajärven nimismies ei ollut löytänyt seuran asiakirjoista mitään raskauttavaa, minkä vuoksi EK:n etsivä

lupasi tehdä seuran pöytäkirjojen pohjalta muistion, jota voisi käyttää oikeudessa.⁴⁷

Lapuan liikkeen voimistuminen kiihdytti työväenjärjestöjen lapsi- ja nuorisotyön arvostelua ja suoranaista mustamaalaaamista. Siihen liittyi myös yleisesti kommunistien siveellisuuden ja eettisyyden arvottaminen. Esimerkiksi vuosina 1929–1930 *Lapin Kansassa* oli useita uutisia ja mielipidekirjoituksia, joissa kommunistien moraali ja eettisyys kyseenalaistettiin: arvostelua saivat osakseen niin ”susiparit”, kirkosta eroamiset kuin kasvatus. Tammikuussa 1929 uutisoitiin Kittilän kansalaiskokouksesta, jossa toivottiin viranomaisten asettavan syytteesen omantunnon avioliittoja solmivat tai muuten epäsiiveellistä elämää viettävät kuntalaiset. Kemin maalaiskunnan valtuutettu esitti huolensa perhe-elämän rappeutumisesta ja susiparien aviottomien lasten aiheuttamasta rasituksesta kuntataloudelle ja vaati valtuustoa ryhtymään toimenpiteisiin.⁴⁸ Uutisissa viitattiin epäsuorasti paikkakunnan kommunisteihin. Lehdessä yleistyivät myös mielipidekirjoitukset, joiden mukaan sosialistisen kasvatustyön tuloksena ”rehellisen suomalaisen työmiehen” lapsista oli kitketty kaikki hyvä ja tilalle oli istutettu raakuus ja viha.⁴⁹ Sosialistiset varhaisnuorisjärjestöt kuvattiin isänmaahan ja uskontoon vihamielisesti suhtautuvina, yhteiskuntaan kuulumattomina organisaatioina.⁵⁰

Kuolajärven kirkkoherra Lauri Kivekäs otti kantaa ajankohdaiseen keskusteluun kasvatuksesta *Lapin Kansassa* talvella 1930. ”Sallan kommunisteille” -otsikoidussa yleisönosastokirjoituksessaan hän totesi paikallisten kommunistien lietsovan alaikäisiin lapsiin ”vihamielisyyttä uskontoa, kirkkoa, papistoa kuin myös nykyistä yhteiskuntajärjestystä vastaan” työväentalolla kokoontuvassa työväen järjestönuorten osastossa. Kumouksellisia oppejaan lapset olivat soveltaneet uskonnontunneilla mielenosoituksellisesti vihellellä ja yleisesti huonosti käyttäytyen. Kivekäs totesi kirjoituksessaan ojentaneensa nuorisoa kirkkolain suomin valtuuksin, mistä vanhemmat todennäköisesti olivat valittaneet. Tästä närkästyneenä kirkkoherra toivoi järjestönuorten toiminnan lakkauttamista ja kirjoitti: ”Koululapset on Jumalalle ja lail-

liselle yhteiskunnalle pelastettava. Muistakaa herrat Sallan kommunistit, ettei moniläpinen lakimme suo Teille enää yhtä monta pakoreittiä kuin ennen.”⁵¹ Kivekkään kannanotossa näkyivät ne moraaliset ja poliittiset tekijät, joilla järjestönuorten toiminta liitettiin osaksi valtio- ja maanpetoksellista toimintaa ja näin perusteltiin järjestön lakkauttamista.

Heinäkuussa 1930 sosialistisen lapsi- ja nuorisotyön alasarjoja haluttiin vahvistaa lastensuojelullisilla perusteilla. Helsingissä kokoontuneessa pohjoismaisessa lastensuojelukongressissa oli tuotu esille lastensuojelun henkinen ja kansallinen ulottuvuus: yhteiskunnan oli suojeltava lapsia suojellakseen myös itseään, mikä merkitsi lasten henkistä hoivaamista ja ohjaamista kunnon kansalaisiksi. *Lapin Kansan* mukaan opetusministeri olikin kehottanut ”koulu- ja kirkollisviranomaisia päättävästi toimimaan tuon kommunistien rikollisen kasvatustyön estämiseksi”⁵². Suomen porvarilliset tahot painottivat uuden sukupolven kasvatamista entistä selkeämmin isänmaallisten ja kristillisten arvojen pohjalta.

Väkivallalla vaientaminen – lapualaisuus Lapissa

Etsivä keskuspoliisi teki saumatonta yhteistyötä muiden järjestövallan toimijoiden, lainlaatikoiden ja työnantajatahon kanssa. Se hankki tiedusteluillaan, pidätyksillään ja kuulusteluillaan aineistoa, jonka nojalla oikeuselimet saattoivat syyttää työväenyhdistysten jäseniä maan- ja valtionpetoksellisesta toiminnasta. EK:n pohjatyölle perustui myös elokuussa 1923 tehty niin kutsuttu ”Kallion leikkaus”, jossa vasemmistolaisia järjestöjä lakkautettiin ja työväenpuolueen aktiiveja vangittiin ja asetettiin syytteeseen. Kemistä vangittiin seitsemän SSTP:n piirikomitean jäsentä sekä Oulun pohjoisen vaalipiirin kansanedustaja Jaakko Enqvist.⁵³ Vuosikymmenen kytentyn kommunisminvastaisuus kiihtyi syksystä 1929 alkaen mittavaksi lehdistökampanjaksi vasemmiston julkista toimintaa vastaan ja huipentui seuraavana vuonna talon-

poikaismarssiin, uusiin vaaleihin ja lopulta eduskunnan vahvistamiin niin kutsuttuihin kommunistilakeihin.⁵⁴

Lapin Kansan ja *Pohjolan Sanomien* kommunisteja käsittelevistä jutuista vuosina 1929–1939 suurin osa (45 % ja 38 %) kirjoitettiin ajanjakson kahden ensimmäisen vuoden aikana. Kommunismiin uhkaa korostettiin uutisoimalla SKP:n maanalaisesta toiminnasta sekä kommunistien harjoittaman järjestö- ja työmaaterrorismin eri muodoista Lapissa. Ympäri Suomea järjestettyjen isänmaallisten kansalaisten kokoukset ja niissä esitetyt vaatimukset toimista kommunismia vastaan uutisoitiin välttämättöminä.⁵⁵ Pakinoitsija Olli-Pekka tiivistä lehden linjan kesäkuussa 1930 kirjoittaessaan kommunistien äänenkannattajan *Pohjan Voiman* ja talonpoikien välisestä ristiriidasta seuraavasti:

se [*Pohjan Voima*] peloittaa työväkeä ”fascismilla” ja koettaa uskotella, että Eteläpohjanmaan talonpoikaisväestö, joka ei ole koskaan rakastanut muuta kuin kansanvaltaa, tähtäisi vallankaappaukseen. Ei ole kysymys mistään ”vallankaappauksesta”. On eräitä asioita, jotka kansamme laajoille kerroksille ovat pyhiä ja rakkaita. Ne ovat: isänmaa, isien usko ja kotien rauha. Te olette, kommunistit, pyrkineet myrkyttämään myöskin talonpoikaisväestöä. [– –] Nyt on koittanut tilinteon hetki.⁵⁶

Seuraavana maanantaina, päivä Olli-Pekan pakinan jälkeen, SAJ:n kemiläinen puheenjohtaja Isak Heikka pakotettiin Ylivieskan juna-asemalla autoon, joka lähti kohti itärajaa. Rungas viikko myöhemmin saman kohtalon kokivat kemiläinen kansanedustaja Emil Tabell ja rovaniemeläinen työväenyhdistysaktiivi Aleks Hyvönen. Myös heidät kyydittiin itään, Kuusamoon, ja pakotettiin ylittämään raja.⁵⁷

Viimeistään niin kutsutun Rovaniemen murhapolton ajoittuminen talonpoikaismarssin alle näytti oikeuttavan kommunistien toiminnan lakkauttamisen. *Lapin Kansassa* uutisoitiin jo tutkinnan alkumetreillä palon olleen kommunistien katala kosto. Lehti vaati yleisen mielipiteen nimessä enemmän ”lapualaisuutta, nykyistä jyrkempiä, ankarampia ja armottomampia toimenpiteitä” kommunismin kitkemiseksi.⁵⁸ Tehtailija P. A. Aut-

Ohranan ja suojeluskuntien lakkauttamista vaativa sekä sotaa vastustava mielenosoituskulkue Oulun työväentalon edessä 1930-luvulla. Kuva Työväen Arkisto.

tin johdolla Rovaniemelle perustettiin turvallisuuskomitea avustamaan viranomaisia tulipalon syiden selvittelyssä mutta myös kommunisminvastaisessa työssä. Toimikuntaan valittiin muun muassa Kemi-yhtiön metsäosaston johtaja Jarl Sundquist, *Lapin Kansan* päätoimittaja Lauri Kaijalainen ja piiripäällikkö A. A. Räsänen.⁵⁹ Asia näytti ratkeavan pikaisesti, ja syyllisiksi todettiin kommunistisessa nuorisoliitossa, vasemmistolaisessa opintoyhdistyksessä ja TUL:n urheiluseuroissa toimineet 14–21-vuotiaat nuoret Rovaniemeltä ja Kemistä. He tunnustivat syyllisyytensä kuulusteluissa, ja marraskuussa 1931 suurin osa heistä tuomittiin pitkiin vankeusrangaistuksiin. Vuoden 1945 Brusiiinin komitean selvityksissä kävi kuitenkin ilmi, että nuoriin oli kohdistettu pakottamista ja heitä oli pahoinpidelty väärän tunnustuksen saamiseksi. Esimerkiksi yksi nuorista oli kyyditty metsään, istutettu muurahaispesään ja pahoinpidelty tajuttomaksi. Tekijät olivat

tuntemattomia siviilejä. Myös nuorten puolustusasianajaja joutui lapualaisten pahoinpitelemäksi matkallaan ensimmäiseen oikeuden istuntoon.⁶⁰

Kommunistilait tulivatkin eduskunnan käsiteltäväksi jo heinäkuussa. Esitettyjen lakien tavoitteena oli estää kommunisteiksi todettujen kansalaisten osallistumisen valtiollisiin vaaleihin sekä mahdollistaa heidän järjestöjensä ja lehdistönsä lakkauttaminen. SDP sai kuitenkin siirrettyä lait lepäämään yli vaalien. Käytännössä kommunistilakien henkeä toteutettiin kuitenkin heti, mistä osoituksena olivat vasemmistolaisten kansanedustajien ja kunnanvaltuutettujen erottamiset, kunnanvaltuustojen puhdistamiset sekä vaalikelpoisuuden epäämiset lokakuun edustakuntavaaleissa heinäkuun lopulla hyväksytyin kunnallislain muutoksen nojalla.⁶¹

Lapuan liikkeen järjestelmällinen painostus valtuustojen puhdistamiseksi alkoi heinäkuun lopulla ja apunaan sillä olivat Suomen Lukon paikallisosastot ja isänmaalliset kansalaiskokoukset julkilausumineen.⁶² Lapissa kommunistivaltuutettujen erottamiset ajoittuivat elokuulle. Aloitteentekijänä voi pitää edellä mainittua Perä-Pohjolan turvallisuuskomiteaa, joka kutsui heinä-elu-kuun vaihteessa koolle kansalaiskokoukset Kemijärvellä ja Rovaniemellä. Kokousten tärkein tavoite oli perustaa porvarillisten puolueiden yhteinen vaaliliitto ja estää kommunistien esiintyminen tulevissa vaaleissa. Menettelytavoiksi väläyteltiin omantunnon lakien noudattamista ja veretöntä vapaussotaa.⁶³ Seuraavalla viikolla *Lapin Kansassa* julkaistiin kahdeksan tunnetun kittiläläisen julkilausuma, jossa toivottiin kommunistien jättävän valtuusto elokuun aikana. Se oli lähtölaukaus Kittilässä 10. elokuuta järjestetyille kansalaiskokoukselle, johon osallistui noin 50 henkilöä ja joka vaati, että ”kommunistit jo oman turvallisuutensakin kannalta heti pyytävät eroa kunnanvaltuustosta ja kaikista kunnallisista luottamustoimista”. Tehostaakseen vaatimusta kokous lähetti toimikunnan viemään viestiä Kittilän valtuuston kokoukseen. Saatuaan erotetuksi neljä kommunistivaltuutettua toimikunta kävi vaatimassa Osuusliike Lapinmaan myymälänhoitaja Mankista, tunnettua kommunistia, lähtemään paikkakunnalta

kolmen vuorokauden sisällä. Lisäksi toimikunta sulki Kaukosen työväentalon ja veti vielä valtakunnan lipun sekä Kaukosen että kirkonkylän työväentalojen salkoon.⁶⁴

Kommunistivaltuutettuja oli erotettu tätä ennen jo Kuolajärvellä (7.8.) ja Kemijärvellä (8.8.). Seuraavalla viikolla samat vaatimukset esitettiin Posion, Simon, Alatornion ja Ylitornion valtuustoissa. Kuolajärven tapauksesta teki mielenkiintoisen valtuuston kokoonpano, jossa kommunisteilla oli enemmistö, seitsemästätoista valtuutetusta kymmenen oli valittu heidän listoiltaan. Niinpä kun kommunistivaltuutetut pakotettiin eroamaan, valtuusto oli vajaalukuinen. Se ei kuitenkaan estänyt jäljelle jääneitä tekemästä päätöksiä vajaalukuisena, ja niin valtuusto valitsi muun muassa tulevien eduskuntavaalien kannalta tärkeän vaalilautakunnan. Posiolla kokousta jatkettiin, kunnes porvarilliset varamiehet saapuivat paikalle, mikä näytti olevan yleinen mutta lainvastainen menettelytapa Suomessa.⁶⁵

Rovaniemellä kauppalanvaltuuston porvarilliset jäsenet vaativat kirjeessään yhdeksän kommunistivaltuutetun eroa. Heidän näkemyksensä mukaan erottaminen oli mahdollista ”kunnallislakeihin vahvistettujen, jo ensi vuoden alusta voimaanastuvien muutosten mukaan”, eli he tulkitsivat uutta lainsäädäntöä tarkoitushakuisesti väärin. Ehdotus hyväksyttiin valtuustossa 12.8. ja erotettujen kommunistien tilalle valittiin porvarilliset varamiehet.⁶⁶ Kemissä yhdeksästä kommunistivaltuutetusta yksi saapui kokoukseen, eikä aikonut kehotuksesta huolimatta erota. Silloin valtuuston ulkopuolelle saapui noin sata miestä sotilaallisessa järjestyksessä ja he lähettivät kokoukseen lähetystön vaatimaan valtuutettu Otto Kauppisen eroa. Ilmeisesti sama miesjoukko jatkoi painostusta Kemin maalaiskunnan valtuuston kokouksessa seuraavana päivänä, sillä itse valtuusto oli kommunistienemmistöinen eikä se aikonut erota vapaaehtoisesti. *Lapin Kansa* ennakoiki keminmaalaisien kommunistien joutuvan kyyditetyiksi, elleivät he suostu eroamaan. Se myös kertoi paikalle saapuvan ”toistastataa lähiseudun miestä autoineen” ja puuttuvan tilanteeseen, jos asiat eivät etene halutulla tavalla. Väkivallan uhan todentuessa

kommunistien listoilta valitut jättivät eronpyyntönsä. Elokuun puolivälissä kaikki kommunistivaltuutetut oli erotettu Lapissa.⁶⁷

Kommunistivaltuutettujen erottamisessa toistui muuallakin Suomessa käytetty kaava, jossa aloitteentekijöinä olivat joko porvarilliset valtuutetut, isänmaalliset järjestöt, kansalaiskokoukset tai yksittäiset kansalaiset. Tiedot Lapuan liikkeen harjoittamasta väkivallasta saivat työväenliikkeen paikalliset aktiivit pelkäämään tulevaa ja he yrittivät välttää avointa konfliktia jättämällä saapumatta kokoukseen, jättämällä vapaaehtoisesti eronpyynnön tai jopa pakenemalla Ruotsiin tai Neuvostoliittoon.⁶⁸ Erottamisvaatimuksia perusteltiin tulevilla kunnallislailla, joka oli tarkoitus ottaa käyttöön vasta loppuvuoden kuntavaaleissa, tai yleisesti kommunistien toiminnalla, jonka katsottiin vaarantavan yhteiskuntajärjestyksen. Lapissa valtuustoista eroamaan pakotettujen valtuutettujen tilalle valittiin lähes aina suoraan porvarilliset edustajat ja vaalilautakunta pyrittiin nimeämään välittömästi, jopa vajaalukuisena. Mikään näistä keinoista ei perustunut valitsevaan lainsäädäntöön eikä noudattanut oikeusvaltion periaatteita, mutta ne kuvasivat hyvin porvariedustajien tahtotilaa kesällä 1930.

Edustukselliseen demokratiaan liittyviä rajauksia suhteessa punaisiin oli tehty Lapissa aiemminkin, vuosien 1918–1925 kunnallisvaaleissa. Tuolloin vaalikelpoisuutta rajoittivat muun muassa kansalaisluottamuksen menetys, maksamattomat verot ja kunnalta saatu köyhäinapu. Kaikki nämäkään tekijät eivät voi selittää sitä tilannetta, että esimerkiksi Kuolajärven, Sodankylän tai Tervolan valtuustoihin ei valittu yhtään työväenpuolueen listan ehdokasta ensimmäisissä uuden vaalilain kuntavaaleissa, vaikka SDP oli ollut näillä paikkakunnilla suosituin puolue liki 50 prosentin kannatuksella edellisissä eduskuntavaaleissa. Myöhemmin 1920-luvulla sama tilanne jatkui: äänestysaktiivisuus painui alle 30 prosentin muun muassa sellaisilla SSTP:n ydinkannatusalueilla kuin Kittilä, Kolari, Tervola ja Sodankylä. Kuolajärvellä ja Kemin maalaiskunnassa valtuustoissa toteutui kunnan poliittisia voimasuhteita vastaava edustus vasta vuosikymmenen lopulla. Esimerkiksi syksyllä 1929 pidetyissä vaaleissa Kuolajär-

ven valtuuston suhdeluvuksi tuli jo aiemmin mainittu 10–7 kommunistien eduksi, minkä *Lapin Kansa* totesi herättävän huolestumista kunnan parasta ajattelevien keskuudessa.⁶⁹ Näin kesän 1930 tilanne valtuustojen puhdistamisineen ei ollut uusi, mutta puhdistusten väkivaltaisuus ja laajuus yllättivät ja hiljensivät suurimman osan kuntalaisista.

Yhteistyö työnantajan kanssa

Kommunismien vastainen taistelu yhdisti suojeluskuntia ja työnantajia, ja sen tuloksena syntyi muun muassa vuonna 1920 Vientirauha, jolta työnantaja tilasi miehiä murtamaan lakkoja. Usein rikkurit olivat lakkopaikkakunnan ulkopuolisia suojeluskuntalaisia. Esimerkiksi toimiessaan Vientirauhan Perä-Pohjolan asiamiehenä Esko Rieki värväsi vuonna 1920 Kainuun ja Pohjois-Savon suojeluskuntalaisia rikkureiksi Kemin seudun sahoille. Estääkseen kaikenlaisen poliittisen agitaation savotoilla Lapin metsätyönantajat palkkasivat mielellään talollisia ja suojeluskuntalaisia sekä tekivät yhteistyötä EK:n ja rajavartioston kanssa saadaakseen estettyä agitaattoreiden pääsyn metsätyöalueille. Kontrollia tiukennettiin erityisesti vuoden 1922 läskikapinan jälkeen.⁷⁰

EK:n Rovaniemen ja Tornion osastot tiedottivat yksityiskohdaisesti 1920-luvun työoloista raporteissaan. Niissä kerrottiin Lapin suurimpien työpaikkojen, kuten metsätyömaiden, sahojen ja tehtaiden työskentelyolosuhteista, työntekijöiden määrästä, palkoista, työttömyydestä ja kommunistien toimista työmailla. Tiedustelussa kiinnitettiin erityistä huomiota työntekijöiden taloudelliseen tilanteeseen suhteessa lakkoherkkyyteen ja niihin henkilöihin, jotka agitoivat työmailla. Vuodesta 1926 alkaen raporteissa alkoi esiintyä huolestuneisuutta työväen järjestäytymisestä; eri puolille Lappia perustettiin uusia ammattiosastoja metsäalan lisäksi myös rakennus- ja rautatiealoille, jäsenmäärä kasvoi ja toiminta aktivoitui muun muassa opastus- ja valistuskurssien järjestämisinä. Lisäksi Lapin metsätyöläisten sihteeris-

tön aktiivisuus poiki 400 000 markan valtionavustuksen Inarin ja Petsamon alueen hätäaputöihin.⁷¹

Vuosikymmenen lopulla järjestäytyminen konkretisoitui laajoina ja yhtenäisinä lakkoina. Kesällä 1929 Kemi-yhtiön uittotyömailla Sodankylässä ja Kolarissa puhkesivat suuret lakot, joissa lakkolaiset vaativat parempaa palkkaa ja työehtosopimusta. Lakkojen murtamiseen tarvittiin jälleen Vientirauhan apua. *Lapin Kansa* kirjoitti Kemi-yhtiön tuoneen uusia työntekijöitä työmaille, mutta *Pohjan Voimassa* todettiin heidän olevan rikkureita ja kotoisin Lapualta ja muualta Keski-Pohjanmaalta. Todennäköisesti kyseessä olivat Vientirauhalla Pohjois-Suomen uittotyömaille tilatut 600 miestä.⁷² Paikalliset talonpojat halusivat pysyä syrjässä taistelusta, ja *Pohjan Voima* kertoi heidän ”suhtautuneen yleensä myötämielisesti oikeutettuun palkkataisteluun. Heistä ei ole ketään mennyt rikkureiksi vaan on niitä haalittu muualta, kuten jo mainittiin, Naamajoelle Lapualta”⁷³.

Kierrokset kommunisminvastaisessa taistelussa kiihtyivät seuraavan syksyn ja talven aikana, mikä näkyi jyrkempänä suhtautumisena työtaisteluihin. *Lapin Kansa* uutisoi helmikuussa 1930 Inarissa alkaneen metsätyömiesten lakon olleen kommunistien ”häikäilemättömän kiihoituksen” tulos, kun taas *Pohjan Voimassa* se nähtiin työläisten ”leipätaisteluna”. Alkuun *Lapin Kansa* vähätteli lakkolaisten määrää, arveli lakon vaarantavan englantilaisen metsäyhtiön toiminnan Suomessa ja kirjoitti työmaalla vallitsevasta ”työmaaterrorista”. Lakko kesti reilun viikon ja sen tuloksena työnantaja nosti kiistanalaisia palkkoja.⁷⁴ Lakko oli osoitus siitä, että Pohjolan Metsä- ja uittotyöläisten liitto kykeni yhä ajamaan jäsenistönsä etuja – tai niin kuin porvarillisissa piireissä tulkittiin, kommunismi oli edelleen voimissaan Lapissa.

Kesällä 1926 Kittilän Aakenusjoen metsätyömaan työntekijät olivat kieltäytyneet työskentelemästä entisen poliisin alaisuudessa. EK:n etsivä raportoi Pohjolan työmailla vallinneen vuodesta 1918 lähtien ”punainen terrori”, joka ”on tehnyt suojeluskuntalaisten olon työmailla kutakuinkin vaikeaksi ja hankalaksi”.⁷⁵ Ilmaisu muuntui työmaaterroriksi vuosikymmenen lopulla ja sen käyttö suorastaan räjähti sanomalehdissä.⁷⁶

Erityisesti sitä viljeltiin isänmaallisissa kansalaiskokouksissa eri puolilla Suomea syksystä 1929 loppukesään 1930. Työmaaterro-
rin kitkemisestä tuli Lapuan ensimmäisen kokouksen (1.12.1929)
yksi keskeisimmistä tavoitteista. Viikko Lapuan kokouksen jäl-
keen isänmaalliset kansalaiset kokoontuivat Kittilässä ja esittivät
samanlaisia ponsia maan hallitukselle: kommunistien harjoitta-
maan työmaaterroiriin on puututtava. Lisäksi Kittilässä toivottiin
kiinnitettävän erityistä huomiota pohjoisen metsä- ja uittotyö-
maiden työntekijöiden valistamiseen.⁷⁷ Seuraavaan kesään asti
työmaaterroirista keskusteltiin erityisesti kansalaiskokousten ja
lakkojen yhteydessä.⁷⁸

Lapualaisuuden ja pääoman yhteistyö ei olisi pohjoisessa
voinut selkeämmin tulla esille kuin Perä-Pohjolan turvallisuus-
komitean johtoon kuluneiden Metsähallituksen Perä-Pohjolan
piiripäällikkö A. A. Räsänen ja Kemiyhtiön metsänhoitaja Jarl
Sundquistin elokuussa 1930 kokoon kutsumassa Pohjois-Suo-
men metsätyönantajien kokouksessa, jonka esityslistalla oli työ-
maaterroirin ja kommunistien toiminnan kitkeminen Pohjolan
metsätyömailta. Kokouksen osanottajat käyttivät työmaaterroirin
vastakohtana termiä työmaarauha ja esittivät sen saavuttami-
seksi seuraavia asioita: 1) kommunismia levittävien henkilöiden
erottaminen töistä ja asettaminen työnantajien mustalle listalle;
2) poliisioikeuksien myöntäminen osalle työnjohtajista, jotta he
voisivat ”ulottaa toimintansa myöskin työmaiden ulkopuolella
vetelehtiviin laiskottelijoihin, jotka juuri ovat kaikkein pahimpia
kommunistioppien levittäjiä”; 3) työnjohtajien ja apulaistyönjoh-
tajien poliittisen taustan tarkistaminen ennen rekrytointia sekä
4) valistustyön tehostaminen radion ja esitelmien, mutta myös
savottakämppien seinille kiinnitettävien, kommunismin kieltä-
vien julistusten avulla.⁷⁹

Kun lapualaiset puhuivat työmaaterroirista, he tarkoittivat
toisinajattelijoiden vainoamista. Lapualaisten mukaan räikein
esimerkki vainoamisesta oli lakonmurtajina toimineiden pakot-
taminen julkiseen anteeksipyyntöön työmailla. Työnantajat las-
kivat työmaaterroirin piiriin myös työehtojen arvostelun ja lak-
koliikkeet. Yhtä kaikki, työmaaterroirilla oli termin käyttäjien

näkemyksen mukaan yksi yhteinen taustasyy – kommunismi – ja kommunismin vastustamisessa työnantajien, teollisuuden ja järjestysvallan arvot ja intressit yhdistyivät.

Kontrolli kovenee, vastarinta syvenee

Lapin Kansa arveli jo heinäkuun lopulla 1930 poliittisen tilanteen rauhoittuneen, sillä Svinhufvudin hallitus oli yhdessä Lapuan liikkeen edustajien kanssa neuvotellut toimista kommunistien vaalitoiminnan, työmaaterrorin ja huliganismin estämiseksi sekä rangaistusten koventamiseksi.⁸⁰ Arvelu oli kuitenkin ennenaikaista. Yhteiskunnallisesti orientoituneilla ihmisillä oli tarve toimia politiikassa, ja nyt toiminta jatkui maan alla mutta myös julkisissa järjestöissä. Vasemmistolaisuutta tuotiin esille yksityisissä ja julkisissa tilaisuuksissa, arkena ja työväenliikkeen juhlapäivinä. Kommunistilait ja niiden tulkinta siis työllistivät Etsivää keskuspoliisia ja Vaasan hovioikeutta koko 1930-luvun.

Jo talvella ja keväällä 1930 Lapin järjestysviranomiset olivat pidättäneet ja kuulustelleet maan- ja valtiopetoslainsäädännön nojalla useita työväenliikkeen aktiiveja. Kuulustelupöytäkirjojen perusteella Vaasan hovioikeus nosti syytteet pidätettyjä vastaan. Esimerkiksi Tammisaaren poliittisten vankien nälkälakon julkinen tukeminen oli syy epäillä kommunistisesta toiminnasta ja joutua vangituksi. Varsinainen rulljanssi alkoi kesästä 1930, jolloin vankilat alkoivat täytyä eri syistä pidätetyistä kommunisteista. Rovaniemen palon tutkinnan yhteydessä pidätettiin useita kommunistisen nuorisoliiton jäseniä. Elokuun loppuun mennessä SKP:n toiminnasta ja kommunistisen kirjallisuuden levittämisestä oli eri puolilta Lappia pidätetty 40 henkilöä. Syystalvella yhdeksi pidätyksen perusteeksi nousi pyrkimys ylittää raja ja mennä ”Neuvostolaan”.⁸¹ Myöhemmin suurin osa pidätetyistä tuomittiin Vaasan hovioikeudessa valtiopetoksen valmistelusta vankeusrangaistuksiin, jotka vaihtelivat yhdestä neljään vuoteen, ja menettämään kansalaisluottamuksensa vähintään kolmeksi, enintään kahdeksaksi vuodeksi.⁸²

Vähintään 97 lappilaista kommunistia pidätettiin ja passitettiin Vaasan hovioikeuteen vuosina 1931–1939. Viimeinen suuri pidätys tehtiin helmikuussa 1939, jolloin seitsemän kemiläistä kommunistia jäi EK:n haaviin syytettyinä SKP:n maanalaisen toimintaan osallistumisesta, Punaisen Avun organisoinnista ja Espanjan sisällissotaan matkanneiden suomalaisten etappiteiden ylläpidosta.⁸³ Poliisin otteet eivät olleet lempeät, kuten jo Rovaniemen murhapolton yhteydessä tuli ilmi. Kun EK pidätti Kemin ulkosaaristossa kokoustaan pitäneet SKP:n piirin edustajakokouksen osanottajat marraskuussa 1933, käytti se yksityishenkilön kotiin rynnätessään kyynelkaasua.⁸⁴ Joulukuussa 1933 Kemissä pidätettiin SKP:n piiriorganisaattoria majoittanut muurarinvaimo Olga Mikkonen. Hän kuoli Vaasan lääninvankilassa toukokuussa 1934 neljä kuukauden vankeuden jälkeen. Mikkosen hautajaisista muodostui surujuhla, jonka seurauksena 11 henkilöä asetettiin syytteeseen Vaasan hovioikeudessa. Syytetyt odotivat oikeudenkäyntiä vapaalla, ja kaksi heistä pakeni länteen ja pyysi poliittista turvapaikkaa Ruotsista. Se heille myönnettiin,⁸⁵ mikä kertoo Suomen koskevan poliittisen tilannearvion muutoksesta Ruotsissa verrattuna pari vuotta aikaisempaan, jolloin poliittiset pakolaiset käännettiin takaisin.

Yleinen kommunisminvastainen ilmapiiri ikään kuin legitimoï aggressiivisen käytöksen kommunisteiksi epäiltyjä kohtaan. Kuolajärvellä rajavartion kenttäpäällikkö ja rajasotamies murhasivat 1920-luvun maanalaisessa toiminnassa mukana olleen mutta siitä vetäytyneen maanviljelijän elokuussa 1932. Rajavartijat olivat tulleet maanviljelijän pihalle ja kyselleet etappiteihin ja niiden hoitajaan liittyviä asioita, joista viljelijä oli kieltänyt tietävänsä mitään ja kehottanut kysymään muilta. Koska maanviljelijä oli vartiopäällikön ja sotamiehen mielestä ”vastailut röyhkeästi”, he kimmaistuivat ja ampuivat kymmenkunta luotia maanviljelijää kohti. Jälkeenpäin molemmat kertoivat ”olleensa *uhrille* kiukkuisia siitä, että tämä oli kommunisti”.⁸⁶

Kommunistilait vaikeuttivat Lapin työväestön yhteiskunnallista ja poliittista toimintaa, mutta eivät estäneet sitä. Suomessa kiellettyjä poliittisia näkemyksiä jaettiin maakunnassa sanoma-

lehtien ja lentolehtisten muodossa. Pohjois-Ruotsissa julkaistiin suomenkielisiä lehtiä, muun muassa *Revontulet* ja *Kipinä*, joita kuljetettiin salaa Suomeen. Kemin seudulla ja Rovaniemellä SKP:n jäsenet kirjoittivat ja painoivat pohjoissuomalaisille suunnattuja poliittisia lehtiä, ja vielä niinkin myöhään kuin 1936 ilmestyi Eemeli Lakkalan toimittama *Kyyhkynen*. Etsivä keskuspoliisi pääsi kirjoittajien ja monistamoiden jäljille suhteellisen nopeasti. Kemissä poliisi teki yllätysiskun karihaaralaiseen omakotitaloon, jossa lehtitietojen mukaan oli juuri käynnissä lehden monistaminen. Kaikki talossa olleet pidätettiin.⁸⁷

Työväestö pyrki ottamaan julkisen tilan haltuun myös toisenlaisin keinoin, kuten järjestämällä tapahtumia perinteisinä työväestön mielenosoituspäivinä. Ne viranomaiset saivat tukahdutettua jo vuosikymmenen alkupuolella. Kemiläiset juhlivat vappua vuonna 1932, jolloin Kemin Syväkankaalle kokoontui yli sata henkilöä laulamaan työväenlauluja ja kuulemaan puheita. Myös kaksi vuotta myöhemmin kemiläiset tulivat kadulle laulamaan *Kansainvälistä* mutta hajaantuivat poliisin lähestyessä ihmisjoukkoa. Kansainvälisenä naistenpäivänä vuonna 1932 Kemin työläiskaupunginosista lähti naisia pieninä ryhminä kohti kaupungin keskustaa, jonne lopulta kertyi noin 300 osallistujaa ”Työn, leivän ja oikeuksien puolesta” -mielenosoitukseen. Kemin hautausmaan kohdalla poliisi alkoi hajottaa väkijoukkoa, joka puolestaan viritti *Kansainvälisen*. Poliisin ja naisten välille syntyi kahakka, jossa naisten aseina olivat läheisen halkopinon halot.⁸⁸

’Kommunististen kiihoituslaulujen’ laulaminen olikin yksi syy, joka antoi viranomaisille aiheen tulkita väkijoukon toiminnan lainvastaiseksi. Jos tilaisuudessa vielä ”pidettiin palopuheita”, kynnys nostaa syyte madaltui. Julkisuuteen puheiden sisällöstä kerrottiin vain epäilyksiä puoltavat seikat. Talvella 1931 noin kuusikymmentä posiolaista oli tullut ’valistustilaisuuteen’ paikallisen torpparin mökkiin. Tilaisuudesta vihiä saaneet suojeluskuntalaiset saapuivat paikan päälle valvomaan keskustelua ja raportoivat puheiden olleen valtionvastaisia, sillä yhdessäkin oli todettu, että ”on vielä kerran nouseva ja taisteltava loppuun aloitettu taistelu”.⁸⁹ Kokoontumisen kimmokkeena oli halu tuoda

esille kunnan paheneva työttömyys ja osoittaa samalla ettei lapualaisten edelliskesän toimia oltu säikähdetty. Posiolla ei pientä soranajoa ja satunnaista tuulenskaatopuiden tekoa lukuun ottamatta ollut töitä, ei edes hätäaputöitä. Pahenevasta taloudellisesta ahdingosta kertoi sekin, että seitsemän kuukautta myöhemmin kauppias Kelloniemen talossa pidettiin työttömien kokous, johon osallistui runsaasti väkeä ja joka kääntyi avustus- ja työllistämisehdotuksineen valtuuston puoleen.⁹⁰

Laman vaikutukset Lapissa olivat dramaattiset: suhdanneherkkänä alana metsäteollisuus siirsi hakkuita, supisti toimintaansa sahoilla ja tehtailla, mikä heijastui välittömästi kädestä suuhun elävien työläisperheiden toimeentuloon. *Pohjolan Sanomien* mukaan talvella 1931 jopa 10 000 lappilaista kärsi työttömyyden aiheuttamasta puutteesta Lapissa.⁹¹ Etsivä keskuspoliisi oli jo 1920-luvulla penännyt valtiolta taloudellisia toimia pahimpien matalasuhteiden aikana ehkäistäkseen porvarillisen maalaisköyhälistön radikalisoitumisen. Kuntatasolla lama näkyi köyhäinhoitomenojen kasvuna. Esimerkiksi Kuolajärvellä kunnanvaltuusto keskusteli toistuvasti vuosien 1931–1933 aikana työttömien kuntalaisten avustamisesta. Toukokuussa 1933 se päätti muun muassa hankkia ”äärimmäisessä puutteessa oleville” siemenperunoita lainattavaksi neljän valtuutetun kahdestatoista vastustaessa ehdotusta.⁹² Näin lamakin voitiin viime kädessä valjastaa poliittisen kontrollin välineeksi.

Päätelmät

Valkoiset kiinnittyivät poliittisten, sosiaalisten ja taloudellisten sidostensa kautta valtaapitäviin kansallisiin instituutioihin, joiden avulla he tuottivat ja määrittelivät poliittisia ja yhteiskunnallisia tavoitteita. Valkoisen järjestyksen ja valkoisen vallan vahvistamisessa yksi keino oli sisällissodan hävinneen osapuolen suora tai epäsuora kontrollointi. Sotien välisenä aikana suomalaisessa yhteiskunnassa punaisia kontrolloivat monet tahot: valtio ja viranomaiset, valtiovallan suostumuksella toimivat järjes-

tysvaltaorganisaatiot, kuten suojeluskunta, työnantaja, valkoiset arvot jakavat kansalaisjärjestöt, uskonnolliset ja sosiaaliset yhteisöt ja yksilöt. Tilanteet vaihtelivat, jolloin toimijat saattoivat olla samoja, mutta eri rooleissa: virkamies oli suojeluskuntalainen, tai työnantaja kuului isänmaallisen järjestön paikalliseen johtoon. Pohjois-Suomen olosuhteet ja lähitapahtumat tuottivat myös muusta Suomesta poikkeavia kontrollin muotoja ja painopisteitä.

Taistelujen siirtyminen Neuvosto-Venäjän maaperälle ja laajeneminen osaksi ensimmäistä maailmansotaa merkitsivät aseellisen toiminnan jatkumista Lapissa aina marraskuuhun 1918 asti. Väkivallan perintö säilyi asenteissa, toimintamalleissa ja verkostoissa molemmin puolin, mikä yhtäältä lisäsi valkoisten kontrollia ja toisaalta esti työväestön sulautumisen sosiaalidemokraattiseen eetokseen, saati kansalliseen yhtenäisyyteen. Sodan loppuvaihe vaikutti näin tulevien vuosien poliittiseen asetelmaan Lapissa, mutta sitä muovasivat myös sodan ensimmäiset viikot. Vaikka yhteenotot pohjoisessa talvella 1918 eivät olleet verrattavissa Etelä-Suomen taisteluihin, valkoisten valloittamien alueiden haltuunoton ja repression käytännöt, jotka oli suunniteltu ja joita sovellettiin ensimmäisenä Lapissa, määrivät valtasuhteet välittömästi. Valkoisten tavoitteena ei ollut integroida työväestöä yhteiskuntaan pohjoisessa. Päinvastoin, he näkivät työläiset potentiaalisina vallankumouksellisina, yllirajaisina toimijoina, joiden tavoitteet tuli estää kaikin mahdollisin keinoin. ”Sisällissodan ihme” ei toteutunut Lapissa, sodan osapuolet eivät asettuneet rinta rinnan yhteisen asioiden äärelle siinä määrin kuin etelän suurissa kaupungeissa vaan yhä edelleen rintamalinjojen vastakkaisille puolille. Pohjoisessa eheytyminen oli hidas prosessi, joka tuskin oli edes käynnistynyt, kun Lapuan liike tukahdutti sen idut.

Suomessa työväestöä kontrolloitiin ennen kaikkea lainsäädännöllä, jonka toteutuksesta viranomaiset vastasivat. Nimismiehet, poliisit, oikeusviranomaiset ja Etsivä keskuspoliisi tiedustelivat, pidättivät, syyttivät ja tuomitsivat työläisaktiiveja maan- ja valtiopetoksellisesta toiminnasta. Vallankumouksellisen verkoston ulottuminen laajasti Suomen naapurimaihin teki Lapin viran-

omaisten työstä vaikeaa. Talvella 1922 tapahtuneen läskikapinan jälkeen rajojen vartiointi ja vapaan liikkuvuuden kontrolli saivat enemmän taloudellisia resursseja ja lainsäädännöllistä selkänajaa. Viranomaisten ja järjestysvallan yhteistyö oli tehokasta ja valtuuksia käytettiin usein myös työväestön laillisen toiminnan estämiseen, rajaamiseen ja peruuttamiseen. Mielenosoitusten kovaotteiset hajottamiset, kuulusteluissa käytetty väkivalta ja yksittäisiin yhdistyksiin kohdistuneet lainvastaiset toimet osoittivat, ettei virkavaltakaan kaihtanut väkivaltaisia otteita.

Pidättämisen ja syyttämisen kynnys oli Lapissa matala, sillä julkinen työväenliike oli kääntänyt selkensä sosiaalidemokratialle ja näin jokainen työväenliikkeen aktiivi oli EK:n näkökulmasta kapinallinen. Useat paikalliset työväenliikkeen aktiivit menettivät kansalaisluottamuksensa. Ne, joilla kansalaisluottamus oli vielä tallella, eivät välttämättä päässeet sitä käyttämään. Kunnallisvaaleissa työväenyhdistyksillä oli vaikeuksia saada vaalilistojaan läpi. Tilanne korjaantui vasta 1920-luvun puolivälissä, minkä seurauksena valta keikahti useassa kunnassa kommunistien hyväksi. Kun uusien kunnallis- ja kommunistilakien henkeä toteutettiin etukäteen jo kesällä 1930, ei edes kommunistienemmistöisillä valtuustoilla, ollut keinoja säilyttää valtaansa. Kun lait syksyllä hyväksyttiin yli kolmasosa lappilaisista äänestäjistä jäi ilman omaa julkista puoluettaan aina vuoteen 1945 asti.

EK teki saumatonta yhteistyötä paitsi Lapin viranomaisten – opettajista rajakomendanttiin – myös suojeluskuntien ja suurimpien työnantajien kanssa. Suojeluskunnista tuli myös Lapissa valkoisen Suomen selkäranka paikallistasolla, vaikka ne alkuvuosina olivat lähinnä paikallisen eliitin perustamia kaarteja. Vapausretoriikassa kommunismi esitettiin uhkana talonpojan perheelle ja toimeentulolle, kun taas suojeluskunnat nähtiin yhteisöllisen turvan tarjoajina, mikä lopulta satoi lappilaisen talonpoikaisyhteisön isänmaalliseen rintamaan. Myös rajavartioston vahvistuminen ja rajojen vartiointi osana itsenäisen valtion toimintaa edistivät suojeluskuntatyötä pohjoisessa. EK:n, järjestysviranomaisten ja suojeluskuntien kontrolli ylitti usein fyysisen koskemattomuuden rajat, eikä tilannetta helpottanut 1920-luvun

lopulla voimistuneen Lapuan liikkeen vaikutus. Silloin myös työväestöön kohdistunut epävirallinen ja väkivaltainen kontrolli yleistyi, kuten kyyditykset ja kunnanvaltuustojen eteen kokoon-tuneet painostusjoukot yksiselitteisesti osoittavat.

Lapissa talouden ja järjestysvallan intressit kohtasivat. Sekä alueen suurin työnantajasektori metsäteollisuus että EK, poliisi-viranomaiset ja suojeluskunnat pelkäsivät työväenliikkeen kasva-van kannatuksen konkretisoituvan lakkoina. Niinpä työnantajat rahoittivat suojeluskuntia, olivat mukana aktiivisesti niiden toi-minnassa ja rekrytoivat luotettavina pitämiään suojeluskuntalai-sia saadakseen tietoja työpaikalla tapahtuvasta ammatillisesta tai poliittisesta toiminnasta. Ne antoivat myös EK:n operoida työ-paikoilla, olihan kommunistien julkisen ja maanalaisen toimin-nan paljastaminen ja poistaminen työpaikoilta työnantajan etu-jen mukaista. Työnantajan edut olivat yhteneväiset myös Lapuan liikkeen tavoitteiden kanssa. Kommunismin ja työmaaterrorin lopettamista vaadittiin useissa Lapissa pidetyissä isänmaallisissa kokouksissa. Kokousten taustalla toimi Perä-Pohjolan turvalli-suuskomitea, jolla oli johtajiensa kautta kytköksiä metsäteolli-suuteen. Työnantajan pakista otettiin kiistan tullen käyttöön pal-kanalennukset, lakonmurtajat, mustat listat tai laajat kommunis-minvastaiset verkostot, jotka yhdessä muodostivat nyrkin, joka näytti miltei voittamattomalta.

Yksi tärkeimmistä kontrollin muodoista oli kasvatus, jota har-joittivat koululaitos, kirkko ja lukuisat lapsi- ja nuorisojärjestöt, mutta myös sosiaaliset yhteisöt. Uuden isänmaallisen sukupol-ven kasvatus tai yhteisön jäsenten moraalinen kaitseminen ei kuitenkaan ollut yksinkertaista Lapissa, sillä monessa kunnassa puolet asukkaista tunnustautui kommunistisen työväenliikkeen kannattajiksi. Mitä pidemmälle 1920-luku kului, sitä selkeämmin kävi ilmi, että he myös kasvattivat omat lapsensa omien arvo-jensa mukaisesti sosialistisissa varhaisnuorisojärjestöissä. Paikal-listasolla yhteisön paheksunta, opettajien ideologiset linjaukset ja mielipideosastojen julkiset kirjoitukset eivät riittäneet, jolloin työläislasten kasvatus nostettiin esiin lastensuojelullisena asiana yhteiskunnan näkökulmasta. Näin myös työläislasten ja -nuorten

Kontrolli läpäisi koko yhteiskunnan ja sen tavoitteena oli hillitä vallankumouksellisuutta. Lapissa työväestöön kohdistuneen kontrollin juuret juontuivat jo sisällissotaa edeltävään aikaan, ankariin kiistoihin työn tekemisen ehdoista. Se jatkui sotilaallisena sisällissodan jälkeen. Valkoisen kontrollin väkivaltaisuus ilmeni usein fyysisenä, toisinaan henkisenä, mutta yhteistä sille oli pakottaminen. Kontrollin pehmeä muoto oli luonteeltaan suostuttelevaa ja käytti hyväkseen yhteisön painetta ja yleistä ilmapiiriä. Lapissa valkoinen kontrolli oli kuitenkin pakottavaa ja ehdotonta monella eri tasolla koko sotien välisen ajan, mutta se ei saavuttanut tavoitteitaan. Kontrolli teki poliittisen vastakainasettelun näkyväksi. Mitä ankarampaa valkoinen kontrolli oli, sitä voimakkaampaa vastarintaa se kohtasi. Näin kontrolli osaltaan edisti kommunismin juurtumista Lapin työväenliikkeen aatteelliseksi perustaksi.

Viitteet

- 1 *Pohjolan Sanomat* 18.2.1918 'Pohjolan ja erittäin Tornion jokilaakson nuorisolle'.
- 2 *Aamulehti* 10.4.1918, 3, 'Suomen vapautussota'.
- 3 Roselius 2013, 258; Ahonen 2012; Ahonen 2018.
- 4 Siltala 1985; Tikka 2007; Roselius 2013, sotapropagandasta ja historiankirjoituksesta 35–54, muistojuhlista 77–83, suojeluskunnista 158–169; 180–181; Ahonen 2012.
- 5 *Satakunnan Kansa* 30.7.1927 'Valkoisen armeija aseveikoille'.
- 6 Vaalitulokset Suomen Virallinen Tilasto (SVT) XXIX 13 Eduskuntavaalit 1927; SVT XXIX B Kunnallisvaalit 1921–28; Vapaussodan Rintamamiesten Liitto 1929–1939, 14; Roselius 2018, 267–274; Roselius 2013, 46–54.
- 7 Saarela 1996; Tikka 2004; Lintunen 2015; Soikkanen 1975; Alapuro 1994.
- 8 Kannisto 2016; Katajisto 2018.
- 9 Monesta tuon ajan lappilaisesta valkoisesta toimijasta, kuten Esko Riekistä, Kaarlo Hillilästä, Uuno Hannulasta ja K. M. Walleniuksesta, on kirjoitettu myös henkilöhistoria, Lackman 2007; Tuikka 2011; Kariniemi 1975; Lehtola 1994.
- 10 Tikka 2004, 131.
- 11 Aatsinki 2009, 210–229.
- 12 Vahtola 1988; Lackman 1991, 17–19; Aatsinki 2009, 188–203; Nevakivi 1970 passim.
- 13 Teerijoki 2010; Uola 2010.
- 14 Aatsinki 2009, 243–253; Lackman 1991, 17–63; Saarela 1996 passim; Salomaa 1992, 123; 1930-luvulla Lenin-koulussa oli 13 opiskelijaa Oulun eteläisestä ja pohjoisesta piiristä, Krekola 2007, 59–66, liite2b, 425.
- 15 Aatsinki 2009, 253–262, 271–275, 301–304.
- 16 Aatsinki 2009, 294–295.
- 17 Lackman 2007, 182–184, 459; Aatsinki 2009, 279–280; Tuikka 2011, 83; EK Rovaniemen ja Tornion tilannekatsaukset (tk), EK-Valpo I 5, KA.
- 18 Esimerkit EK-Tornion alaostaston kirje EK:n Pääosastolle 26.2.1926, EK-Valpo I III H 1, KA; Aatsinki 2009, 280; *Suomen Poliisilehti* 15.12.1928, 21–23.
- 19 Pohjolan suojeluskuntapiiri vakiintui Lapin ylimmäksi organisaatiotasoksi kehväällä 1919. Se korvasi Perä-Pohjolan suojeluskuntapiirin, ja siihen kuuluivat Kemin ja Lapin kihlakuntien suojeluskuntaosastot, Hersalo 1962, 534, 558; Hersalo 1955, 458–459; Tikka 2004, 131, 149–151.
- 20 Hersalo 1955, 459; Niska 2007, 9–12.

- 21 Hersalo 1955, 459–460; *Lapin Kansa* 9.2.2008 '1918: Jussi Hagberg halusi runoilijaksi, mutta päätyi Lapin pyöveliksi'; Katso myös uutiset paikallisista suojeluskunnista 1920-luvulta, *Pohjolan Sanomat* ja *Lapin Kansa*.
- 22 Aatsinki 2009, 142–144; Hersalo 1962, 538.
- 23 EK-Roi kirje PO:lle, Matkakertomus Kuolajärvelle nro 1 23.1.–3.2.1923, Asiamapit I, III H 3b, EK-Valpo I, KA.
- 24 Vuorijärven suojeluskunnan kirje 12.10.1925, Sallan suojeluskunta, KA.
- 25 Aatsinki 2009, 294–295; Hersalo 1962, 533, 541–542; Kemijärvellä Lotta Svärd -osastoa oli v. 1920 perustamassa Aili Ingerö, jonka mies Väinö Ingerö oli puolestaan perustamassa paikallista suojeluskuntaosastoa, Lotta Svärd verkkomuseo <http://www.lottasvard.fi/ingero-aili/>.
- 26 Hersalo 1962, 542.
- 27 Lackman 1984; Virtanen 1993, 96–97; Aatsinki 2009, 54–63.
- 28 Aatsinki 2009, 294.
- 29 Lapin itärajan rajavartiostoista, Vahtola 1988; Kosonen & Pohjonen 1994; *Lapin Nuija* 4/2013 'Sissejä, rajajääkäreitä ja tiedustelijoita'.
- 30 Maanpetos on siviili tai sotilaallista yhteistoimintaa vihollisen kanssa, ja tavoitteena on vahingoittaa Suomea vihollisen eduksi, kun taas valtiopetos tarkoittaa Suomen valtiosäännön kumoamista tai valtiojärjestyksen muuttamista väkivalloin tai pakottamalla.
- 31 EK III H 1 ja 2 Värävästä Venäjälle, EK-Valpo I, KA; EK Tornion ja Rovaniemen osastojen tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA; Rikostilastot 1933–1987, Sallan nimismiespiiri BVI, OLKA, KA (Oulu); *Lapin Kansa* 18.10.1934 'Rajaloikkareita tullut jälleen Kuolajärvelle'.
- 32 EK-Tornion osasto raportoi Pohjois-Ruotsin oloista ja teki yhteistyötä Ruotsin salaisen poliisin kanssa. Myös Norjaan suuntautunut toiminta huomioitiin raporteissa, EK Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 33 Alkuun rangaistus oli enintään 50 päiväsakkoa, sitten enintään 100 päiväsakkoa ja vuonna 1923 päiväsakko ei enää ollut vaihtoehto, Asetuskokoelma (AsK) 311/1921; AsK 100/1922; AsK 26/1923.
- 34 Aatsinki 2009, 278–279.
- 35 Esimerkiksi Kemin nimismies hylkäsi Karihaaran sahan ammattiosaston iltamalupa-hakemuksen, koska osasto *oli kuulunut* SSTP:een, Tilannekatsaus 5.–18.9.1924, EK Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA; Aatsinki 2009, 282–283, 298.
- 36 Tikka 2004, 125–127.
- 37 Tilannekatsaus 5.–8.9.1924, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA; Kuolajärven kirkkoherran vaimo, rouva Kivekäs, kertoi viranomaisille syksyllä 1933 osuusliikkeen autoon nousseen kaksi miestä, jotka ”hai-

- sivat ryssille”, minkä perusteella autonkuljettaja haettiin kuulusteltavaksi, Aatsinki-Franssi 1993, 119.
- 38 Tilannekatsaus 6.–12.1.1924; Tilannekatsaus 13.–26.6.1924, EK Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 39 Tilannekatsaus 13.–19.1.1924; Tilannekatsaus 15.–31.10.1926, EK-Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I; Tilannekatsaus 14.–27.11.1924, EK-Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 40 Tilannekatsaus 17.–30.4.1925, EK-Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 41 Kaarninen 2017, 36–41; Aatsinki 2018, 182, 196–201; Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011.
- 42 Tilannekatsaus 14.–28.1.1926, EK-Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 43 Tilannekatsaus 1.–30.5.1928; 1.–31.7.1928; Tilannekatsaus 1.–30.9.1928, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA; Toimintakertomus 10.11.1927–6.5.1928, Rovaniemen Järjestönuoret. Sos.dem.Raittiusliiton arkisto, TA.
- 44 Tilannekatsaus 4.–17.5.1924; Tilannekatsaus 1.–29.2.1928; Tilannekatsaus 1.–28.4.1928; Tilannekatsaus 1.–31.8.1928 EK Rovaniemen tk 1924. 1925–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 45 Tilannekatsaus 14.–28.2.1926, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 46 Tilannekatsaus 29.4.–14.5.1926, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 47 Tilannekatsaus 30.5.–14.6.1926, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA; Matkakertomus 151/33, EK-Rovaniemi, EK-Valpo I III C9, KA; Heinänen 1993, 312.
- 48 *Lapin Kansa* 31.1. ’Kansalaiskokous nykyisen siveellisen tilanteen johdosta Kittilässä eilen illalla’; *Lapin Kansa* 7.3.1929 ”*Vapaa rakkaus* Kemin kunnassa saa jatkoa”.
- 49 *Lapin Kansa* 29.1.1929. ’Työrauhan puolesta’
- 50 *Lapin Kansa* 9.2.1929 ’Kommunistien puuhut Rovaniemellä’; 7.5.1929 ’Tahdotaan ko talonpoikaisnuorisoon vetää mukaan uskonnonvastaiseen taisteluun?’; 7.6.1930 ’Koulun ja kodin kasvatuksellinen yhteistyö’
- 51 *Lapin Kansa* 20.2.1930 ’Sallan kommunisteille!’
- 52 *Lapin Kansa* 26.7.1930 ’Lapset ja nuorisot’; Opetusministerinä oli Paavo Virkkunen (kok.).
- 53 Lackman 1991, 71–75; *Rovaniemi* 4.8.1923; *Pohjolan Sanoma* 6.8.1923.
- 54 Aatsinki 2007 218–220; Siltala 1985; Sanomalehdistä, kansalaiskokouksista ja Lapuan liikkeestä 154–165, Silvennoinen ym. 2016, 154–165.

- 55 Katso esim. *Lapin Kansa* 29.1.1929; 9.2.1929; 19.11.1929; 4.2.1930; 18.3.1930.
- 56 *Lapin Kansa* 15.6.1930 'Pakinan penikoita'.
- 57 *Lapin Kansa* 19.6.1930 'Pari kommunistijohtajaa saanut jälleen autokyydin'; *Lapin Kansa* 1.7.1930 'Kommunistikarkotus Rovaniemellä'; *Lapin Kansa* 1.7.1930 'Kommunisteja Venäjälle jatkuvasti'; Siltalan mukaan toukokuusta syyskuun puoliväliin 1930 Suomessa tehtiin 254 poliittisluonteista kyyditystä tai kyyditysyrittystä, Siltala 1985, 357.
- 58 *Lapin Kansa* 8.7.1930 'Kommunististen huligaanien katala hirmutyö'; Levä 2004, 169.
- 59 Siltala 1985, 213; *Pohjolan Sanomat* 17.7.1930 'Vapaaehtoinen kansalaisjärjestö kommunismin vastustamiseksi perustettu Rovaniemellä'.
- 60 Levä on tutkinut poliisin roolia yhteisön dynamiikan ja tietoisien toiminnan rakentajana psykohistoriallisesta näkökulmasta, 2004, 164–168, 204–206, tapahtumasarjan kuvauksia 169–171, 180–181, 191–197.
- 61 Ruuskanen 2006, 122–131; Muutokset painovapauslakiin, rikoslakiin, kunnallislakeihin ja kunnalliseen vaalilakiin hyväksyi 31.7.1930 Risto Relander, mutta esimerkiksi vaalilaki tuli voimaan vasta 1.1.1931. Porvarienemmistöisiksi muuttuneet vaalilautakunnat poistivat urakalla eduskuntavaalien äänioikeutettujen listoilta kommunisteina pitämiään henkilöitä, Soikkanen 1975, 511, 513–516, 519–520; Siltala 1985, 132–133, 173–175.
- 62 Ruuskanen 2000, 59–61, 116–120; Pohjois-Savossa liikehdintä alkoi jo kesäkuussa, Ruuskanen 2006, 100–105.
- 63 *Lapin Kansa* 5.8.1930 'Porvarillisten puolueiden vaaliliitolla on maakunnassa erittäin laaja kannatus'.
- 64 *Lapin Kansa* 12.8.1930 'Kittilässä pantiin eilen toimeksi'; Katso lipun puhtaudesta, Levä 2004, 178–179.
- 65 *Lapin Kansa* 9.8.1930 'Kommunistit poistettu Kemijärven kunnan luottamustoimista'; *Lapin Kansa* 9.8.1930 'Kuolajärvellä yritti kaksi kommunistia pitää paikkansa kunnanvaltuustossa'; *Lapin Kansa* 16.8.1930 'Posion kunnanvaltuustokin poistanut jäsenyydestään kommunistivaltuutetut'; Ruuskanen 2000 *ibid.*; Kuolajärven kunnanvaltuuston pöytäkirja 7.8.1930, 1 §, Sallan kunnanarkisto.
- 66 *Lapin Kansa* 14.8.1930 'Rovaniemen kauppalanvaltuusto suoritti tiistaina suursiivouksen'.
- 67 *Lapin Kansa* 16.8.1930 'Kemin maalaiskunnan kommunistit eivät aio jättää paikkojaan kunnanvaltuustossa'; *Lapin Kansa* 19.8.1930 'Kunnanvaltuustot kaikkialla maakunnassa puhdistuvat kommunisteista'.
- 68 Ruuskanen 2006; Paoista muun muassa *Lapin Kansa* 5.8.1930 'Ruotsissa herättää suomalaisten kommunistien jatkuva maahantulo levottomuutta';

- Lapin Kansa* 9.8.1930 'Kuolajärveläisiä kommunisteja on siirtynyt rajan yli ainakin toistakymmentä'.
- 69 Aatsinki 2009, 284–290; *Lapin Kansa* 26.10.1929 'Kuolajärven kunnallisten asioiden hoidossa kommunistit isänniksi'.
- 70 Mansner 1981, 300–304; Lackman 2007, 144; Aatsinki 2009, 281–282.
- 71 Esimerkiksi Tilannekatsaus 29.3.–14.4.1927; Tilannekatsaus 31.8.–30.9.1927; Tilannekatsaus 1.–31.10.1927; Tilannekatsaus 1.–31.12.1927, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I, KA.
- 72 Mansner 1981, 306–307; Lehdessä todetaan Kemi-yhtiön ryhtyneen hankkimaan työmaille uutta työvoimaa, *Lapin Kansa* 1.6.1929 'Suuri uittotyölakko puhjennut Sodankylän Sompiossa'; *Lapin Kansa* 4.6.1929 'Uittolakko Sodankylän Sompion työmailla'; *Pohjan Voima* 13.6.1929 'Uittotyöt edelleen lakkotilassa Kolarin Venejärvellä'; Lehdessä todetaan Rovaniemeltä lähetetyn paikalle uutta työvoimaa, *Lapin Kansa* 20.6.1929 'Sodankylän uittolakot'; Lehdessä todetaan Rovaniemeltä kuljetetun kuorma-autoilla Sodankylään rikkureita, *Pohjan Voima* 23.6.1929 'Rikkurien rötöstelyjä'.
- 73 *Pohjan Voima* 15.6.1929 'Perä-Pohjolassa uittotyömailta taistelu jatkuu'.
- 74 *Lapin Kansa* 4.2.1920 'Kommunistien mielettömyys huipussaan: Atif-yhtiön työmaat Inarissa lakkotilassa!'; Vertaa *Pohjan Voima* 4.2.1930 'Inarin tukkityökentillä puhjennut nälkätaistelu'; *Lapin Kansa* 6.2.1930 'Inarin lakkolaisten lukumäärä 1200 miestä. Tilanne entisellään'; Vertaa *Pohjan Voima* 6.2.1930 'Työläisten leipätaistelu Inarissa jatkuu edelleen'; *Lapin Kansa* 8.2.1930 'Kahdeksan päivää kestänyt lakko Atif-työmailta päätynyt'; Vertaa *Pohjan Voima* 9.2.1930 'Loistava voitto työläisille Inarin tukkikentillä'.
- 75 Tilannekatsaus 30.5.–14.6.1926, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 76 Samaan aikaan *Työn Äänessä* kommentoitiin porvarilehtien kirjoituksia työmaaterrorista, *Työn Ääni* 16.6.1926 'Hirveä parku ja ulina'; Termin käyttö kasvoi vuodesta 1926 vuoteen 1930 seuraavasti: 1926 (2), 1927 (31), 1928 (105), 1929 (427) ja 1930 (2136). Hakuehdot olivat seuraavat: hakusana työmaaterrori, aikaväli 1.1.1919–31.12.1930, osumia yhteensä 2704, <https://digi.kansalliskirjasto.fi> (haettu 2.5.2020).
- 77 *Lapin Kansa* 3.12.1929 'Sunnuntain kansankokouksissa eri puolilla ilmeni kansantahto voimakkaana ja valtavana'; *Lapin Kansa* 12.12.1929 'Huomatava rangaistusvaatimus valtiopetoksellisesta toiminnasta'; Työmaaterrorista, Siltala 1985, 44–45.
- 78 Katso esimerkiksi *Lapin Kansa* 4.2.1930; 18.3.1930; 17.6.1930; 26.6.1930; 28.6.1930; 24.7.1930.
- 79 *Lapin Kansa* 23.8.1930 'Työrauhan turvaamiseen Pohjois-Suomen työmailta vihdoin ryhdytty'.
- 80 *Lapin Kansa* 24.7.1930 'Kiihtymys maassa alkaa tyyntyä'.

- 81 *Lapin Kansa* 1.2.1930 'Rovaniemäläisten jutut'; *Lapin Kansa* 15.2.1930 'Rovaniemäläisiä kommunisteja kuulusteltu'; *Lapin Kansa* 27.2.1930 'Kommunistipidätyksiä Kittilässä'; *Lapin Kansa* 3.5.1930 'Huomattavia kommunistipidätyksiä eilen Rovaniemellä'; *Lapin Kansa* 21.8.1930 'Suuria kommunistipidätyksiä Peräpohjolassa'; *Lapin Kansa* 28.8.1930 'Lisää kommunisteja pidätetty Kemin seudulla'; *Lapin Kansa* 30.8.1930 'Oikeudenkäynnistä kommunisteja vastaan muodostuu laaja'; *Lapin Kansa* 4.12.1930 'Kuolajärvellä pidätetty 6 kemiläistä kommunistia'
- 82 *Lapin Kansa* 17.5.1930 'Sodankylän kommunistien tuomiot'; Rovaniemen kauppalan urheilulautakunnan jäsen Uuno Lind vangittiin nälkälakkoon liittyen marraskuussa 1929 ja kittiläläiset Reino Uusisalmi, Paavo Ollikainen ja Emil Lakkala helmikuussa 1930, *Lapin Kansa* 28.6.1930 'Oliko kommunistilla kunnallisia virkoja'; *Lapin Kansa* 3.1.1931 'SKP:n peräpohjalaiset jäsenet ja organsaattorit tuomittu'
- 83 *Lapin Kansan* uutiset pidätyksistä 1931–1939; *Lapin Kansa* 6.4.1939 'Isänmaansa kaupittelijoita saatu napatuksi kiinni Kemissä.'
- 84 *Lapin Kansa* 5.12.1933 'Pohjolan kommunistien johtomiehet napattiin kesken "edustajakokouksen'
- 85 *Lapin Kansa* 16.1.1934 'Kaikkiaan 25 kommunistia tarttunut maakunnassamme EK:n nuottaan'; *Lapin Kansa* 18.8.1934 '11 kemiläistä kommunistia määrätty tuotaviksi valtion kustannuksella vastaamaan hovioikeuteen.'
- 86 *Lapin Kansa* 9.8.1932 'Rajasotilaat ampuneet vanhan maanviljelijän Kuolajärven Kurtinkylässä.'
- 87 Lackman 1991, 87–103; *Lapin Kansa* 30.4.1931 'Kommunistit yrittäneen perustaa maahamme salaisen kirjapainon'; *Lapin Kansa* 3.11.1931 'Kemin seudun kommunistit yhä vilkkaassa toiminnassa'; *Lapin Kansa* 5.11.1932 'Kommunistien salaisia julistuksia levitetty Rovaniemellä.'
- 88 *Lapin Kansa* 3.5.1932 'Vain Turussa ja Kemissä sattui vappuna'; *Lapin Kansa* 3.5.1934 'Vappu pääkaupungissa rauhallinen. Kemiä lukuunottamatta ei kommunisteista ollut riesaa'; *Tiedonantaja* 8.3.1985 'Rohkeimpia olivat naiset.'
- 89 *Lapin Kansa* 3.1.1931 'Kommunistit pitäneet kokousta Posiolla.'
- 90 *Lapin Kansa* 23.4.1931 "Posiollakin työttömyystilanne perin vakava'; *Lapin Kansa* 18.8.1931 'Neuvottelukokous Posiolla sunnuntaina nykyisen työttömyystilanteen johdosta.'
- 91 *Pohjolan Sanomat* 25.1.1931 'Vaikea työttömyystilanne maakunnassa: siitä kärsii nykyisin yli 10 000 henkeä.'
- 92 Aatsinki 2009, 291–292; Kuolajärven kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1931–1933, siemenperunat 8.–10.5.1933, SA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

EK-Valpo I

Sallan suojeluskunta

Sallan nimismiespiiri

Sallan kunnan arkisto (SA)

Kunnanvaltuuston pöytäkirjat

Työväen arkisto (TA)

Sos.dem. Raittiusliiton arkisto

Painetut lähteet

Suomen asetuskokoelma

Suomen virallinen tilasto XXIX. Vaalitulasto. 13. eduskuntavaalit vuonna 1927.

Suomen virallinen tilasto XXIX. Vaalitulasto. B. Kunnallisvaalit vuosina 1921–1928.

Kirjallisuus

Aatsinki, Ulla (2009): *Tukkiliikkeestä kommunismiin: Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere University Press, Tampere.

Aatsinki, Ulla (2018): Vallankumouksen ja sosialismin lapset: uuden työläis-sukupolven kasvattaminen Suomessa ja Tampereella 1919–1930. Teoksessa Anne Heimo & Tiina Lintunen (toim.), *Sisällissodan jäljet*. Väki Voimakas 31. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 181–212.

Aatsinki-Franssi, Ulla (1993): *Vaikeat valinnat. Sallan poliittinen ilmasto 1930-luvulla*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto, Oulu.

Ahonen, Sirkka (2012): *Coming to Terms with a Dark Past: How Post-Conflict Societies Deal with History*. Peter Lang, Frankfurt am Main.

Ahonen, Sirkka (2018): Kansalliset myytit katoavana historiakulttuurina. *Ennen ja nyt* 2/2018 <https://www.ennenjanyt.net/2018/09/kansalliset-myytit-katoavana-historiakulttuurina/>.

Alapuro, Risto (1994): *Suomen synty paikallisena ilmiönä*. Tammi, Helsinki.

- Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.) (2011), *Valistus ja koulunpenkki: Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heinänen, Hannu (1993): *Sallan historia*. Sallan kunta ja seurakunta, Salla.
- Hersalo, N. V. (1955): *Suojeluskuntain historia: 1, Puolustustahtoinen kansa: muinaisitsenäisyydestä valtiolliseen riippumattomuuteen*. Hata, Helsinki.
- Hersalo, N. V. (1962): *Suojeluskuntain historia: 2, Puolustuskelpoinen kansa: hätävarasta välttämättömyys*. Hata, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi (2017): *Punaorvot 1918* (2. uudistettu laitos). Minerva Kustannus Oy, Helsinki.
- Kariniemi, Annikki (1975): *Uuno Hannula - mies pohjoisesta*. Otava, Helsinki.
- Kannisto, Niko (2016): *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Katajisto, Kati (2018): *Sodasta sovintoon*. Otava, Helsinki.
- Kosonen, Matti & Pohjonen, Juha (1994): *Isänmaan portinvartijat: Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*. Otava, Helsinki.
- Krekola, Joni (2007): *Stalinismin lyhyt kurssi: Suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lackman, Matti (1984): *Lapin poliittinen kehitys. Lappi 3: Pohjolan luonto, luonnonvarat ja ihminen*. Karisto, Hämeenlinna, 11–49.
- Lackman, Matti (1991): *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939*. Pohjoinen, Oulu.
- Lackman, Matti (2007): *Esko Rieki (1891–1973): Jääkäriväriväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lehtola, Veli-Pekka (1994): *Wallenius: Kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto*. Pohjoinen, Oulu.
- Levä, Ilkka (2004): *Rovaniemen murhapoltto 1930 – Poliisin ja työväestön ruumiillisen kohtaamisen muistijäljestä historiaksi*. Teoksessa Ulla Aatsinki & Johanna Valenius (toim.), *Ruumiita ja mustelmia: Näkökulmia väkivallan historiaan*. Väki Voimakas 17. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 164–217.
- Lintunen, Tiina (2015): *Punaisten naisten tiet: Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemät elämänvaiheet*. Turun yliopisto, Turku.
- Mansner, Markku (1981): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa: Suomen työnantajain keskusliitto 1907–1940*. Teollisuuden kustannus, Helsinki.
- Nevakivi, Jukka (1970): *Muurmannin legioona: Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*. Tammi, Helsinki.

- Niska, Juhani (2007): *Rovaniemen kunnallisklubi ry:n 90-vuotinen toiminta 1917–2007*. Rovaniemen Kunnallisklubi, Rovaniemi. <http://kunnallisklubi.nettisivu.org/klubi/>.
- Roselius, Aapo (2013): *Isänmaallinen kevät: Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2018): Valkoinen rintama: Vapaussodan muiston vaalijat. Teoksessa Tuomas Tepora ja Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 257–280.
- Ruuskanen, Esa (2000): *Lapualaisaktivismia punamaakunnassa: Työväentalojen sulkemiset ja kunnanvaltuustojen puhdistukset Pohjois-Savossa 1930*. Lisensiaatintyö, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Ruuskanen, Esa (2006): *Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot: Kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930–1932*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/13408>.
- Saarela, Tauno (1996): *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan sivistystyön liitto, Helsinki.
- Salomaa, Markku (1992): *Punaupseerit: SKP:n ja puna-armeijan sotilaallinen yhteistoiminta kansalaissodasta talvisotaan 1918–1940*. Werner Söderström, Porvoo.
- Siltala Juha (1985) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Helsinki.
- Silvennoinen, Oula & Roselius, Aapo & Tikka, Marko (2016): *Suomalaiset fasisitit: Mustan sarastuksen airuet*. WSOY, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansanvaltaa 1: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta. 1, 1899–1937*. Suomen Sosiaalidemokraattinen Puolue, Helsinki.
- Teerijoki Ilkka (2010): *Tornion historia: 3, 1918–2000*. Tornion kaupunki, Tornio.
- Tikka, Marko (2004): *Kenttöoikeudet: Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tikka, Marko (2006): *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskuntalaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tuikka, Timo (2011): *Kekkosen takapiru: Kaarlo Hillilän uskomaton elämä*. Otava, Helsinki.
- Uola, Mikko (2010): *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä: Myyttejä ja tosiasioita Lapin historiasta 1910-luvulta 1940-luvulle*. Minerva, Helsinki.
- Vahtola, Jouko (1988): *”Suomi suureksi – Viena vapaaksi”: Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä-Karjalan valtaamiseksi vuonna 1918*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.

Ulla Aatsinki

Vapaussodan Rintamamiesten Liitto 1929–1939 (1939): Vapaussodan rintamamiesten liitto, Helsinki.

Virtanen, Sakari (1993): *Lapin leivän isä 100 vuotta: Kemi-yhtiön historia*. Kemi-yhtiö, Kemi.

Digitaaliset aineistot

Ingerö Aili, Lotta Svärd verkkomuseo, www.lottasvard.fi.

Kansalliskirjaston Digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/>.